

Bonaparte Napoleon életére és jellemére vonatkozó Észrevételek.

ELSŐ RÉSZ.

A Bonaparte Napoleonról Scott Walter által irt életrajznak oly mohó kíváncsisággal nézett elébe a közönség, a mely arányban áll a szerző hasonlithatatlan képességével, s hősének csudálatos tehetségeivel és szerencsésével. Hogy az általános várakozás ki lett legyen elégitve, nem állithatjuk. De kevesen fogják tagadni, hogy az író nagy talentumainak egy emlékjelét adta át nekünk. A gyorsaság, melylyel egy ilyen munka elkészült, minket bámulatra ragadott. Mind a mellett is ugy vélekedünk, hogy az írónak ön maga és a közönség iránti kötelessége lett volna nagyobb gonddal hajtani végre ezt a nagy mérvű vállalatot.

Vagy el kellett volna hagynia, vagy rászánnia magát arra a hosszú és béketűrő munkára, a melyet ez megkíván.

Az elhanyagolás és elsietés jelei, a melyek az egész művön keresztül elétünedeznek, valóságos hézagok és a követelőbb olvasók szemei előtt menthetetlen hibák. Mindenütt hiányzik művéből a tömörség és a választékosság. Némely helyek szótöbbséggel vannak túlterhelve. Némely gondolatok el vannak gyengítve haszontalan kiterjeszkedés és a haszontalannál rosszabb ismétlés által. Hasonlatosságok a tulságig vannak öszszehalmozva, s mig némelyek jelesek, mások póriasok és méltatlanok az elbeszéléshez. A beszórt észrevételek átalában véve helyesek, de igen közönségesek.

Mi nyiltan felhozzuk ezeket a hibákat, hogy annál szabadabban fejezhessük ki bámulatunkat egy olyan tehetség iránt, a mely oly hirtelen végrehajtott egy ilyen munkát, a mely enynyire terjedelmes és sok oldalú, a mely oly gazdag a tanuságokban, oly eleven a jellemzésben és oly sok jelenségét mutatja fel a szabad, kellemes és erőteljes irálynak.

A munkának meg van az a nagy érdeme, hogy részrehajlatlan. Kétségkívül, némely részleteiben pontatlan, hanem az előítélettől és a szenvedélytől kiválólag ment. Nem kevesen voltak olyanok, a kik meggondolván, hogy a szerző britt s a Pitt elveinek és politikájának barátja vala, szintugy elferdített jellemzését várták az ő tollától annak az embernek, a ki Angliának és ama nagy miniszternek engesztelhetetlen ellensége vala. Hanem jellemének egyenesége és a történelmi igazság iránti mély tisztelete valóban megóvták attól, hogy visszaéljen azzal a nagy hatalommal, a melyet talentumai neki a közvélemény felett adtak. Sőt ugy vélekedünk, hogy az a dicséretre méltó aggodalom, nehogy országa ellenségével igazságtalanul bánják, kapcsolatban a Napoleon vakító tulajdonságai bámulatával, anynyira vitték, hogy hősének bűneit tulságig szelidítve adja elő és azt kedvezőbb színben mutassa be, mint a hogy az igazság megengedi.

De elég a szerzőről, a ki dicséretünkre nem szorult, és a ki nek ócsárlásunk keveset árthat. Nekünk tárgyával van bajunk. A francziák elhalt császárának igazságos becslése előttünk nagy fontosságúnak látszik. Miután ez a rendkívüli ember életének folytában páratlan hatalommal hatott a világra, mostan jelleme által gyakorol befolyást arra. Tartunk tőle, hogy ezt a jellemet nem ugy tekintik, a hogy kellene. A bámulásnak az a neme, melyet ő még a szabad országokban is gerjeszt, rossz előjel. A társaság elleni legnagyobb büntény, t. i. annak jogaitól megrablása és lánczokkal megterhelése még mind nem ébreszti fel azt a mély utálatot maga iránt, a mely azt megilleti, és a mely — ha igazán érezné az emberiség — kitörölhetlen gyalázat bélyegét nyomná a bitorlóra. Mivelhogy mi a szabadságot ugy tekintjük, mint az emberi természetnek legfőbb érdekét, mint ennek értelmi, erkölcsi és vallási előhaladására lényeges dolgot: ennélfogva oly erős és egyszersmind fájdalmas boszankodással tekintünk azokra, a kik éppen az iránta való ellenségeskedés által tüntek ki, hogy azt a szerencsés hadjáratoknak semmi fénye és a tömegnek semmiféle bámulata el nem fojthatja mibennünk. Szabadon akarunk Napoleon felől nyilatkozni. Ha azonban magunkat ismerjük, nem hiszszük, hogy igazságtalan ócsárlást követhessünk el rajta. Annál szabadabban beszélünk felőle, mert szabadoknak érezzük és tudjuk magunkat vele szemben minden aljas érzéstől, a mely az ingerlékenységhez és a boszusághoz hasonló volna. Mi nem folytatunk hadat a megholttal.

Csak annak akarnók elejét venni, a mit a halottnak veszedelmes befolyása gyanánt tekintünk. A szabadság és az emberiség ügyének óhajtanánk szolgálni, annak az ügynek, a melyet szüntelen elárul a bámulás, melylyel az emberek a szerencsés bűnténynek és a mindent magához ragadó nagyravágyásnak adóznak. Főtárgyunk a Napoleon jelleme lesz, s ennek előadása közben, a dolog természeténél fogva, elmélkedéseket szövünk be ama nagy érdekek felől, a melyekre ő folytonosan befolyást gyakorolt.

Azon megjegyzésen kezdjük, hogy az igazságosság iránt tartozó figyelem megemlíteni Bonapartéval szemben, hogy ő veszélyes behatások alatt nőtt fel, zürzavaros napokban, midőn az emberek lelkülete nagyon meg vala rázkodva, midőn régi intézmények felforgatva, régi meggyőzések megrendülve, régi korlátok lerontva valának; midőn a vallás tekintélye lábbal tapodva és az ifjuság szokatlanul, egész a féktelenségig szabadjára vala hagyva; midőn a képzelődő tehetség lázas felindulásba volt hozva valami határozatlan jó utáni ábrándok által, s a szenvedélyek milliók részvéte által ellenállhatatlan árfolyammá dagadtak vala fel. A jellemre nézve egy veszedelmesebb iskolát alig lehet gondolni. Egyedül csak az a mindeneget látó valóság, a ki teremtményeinek kísértéseit és a sziv rejtekeit ismeri, képes megítélni, hogy mekkora mértékben szelidítik a bűntényeket az ilyen mostoha körülmények. Ezekről meg kell emlékeznünk, ha olyan emberek élettörténetét vizsgáljuk, a kik mielőttünk ismeretlen kísértéseknek voltak kitéve. De azért, hogy valamely gonosztevőnek vétke az ő nevedésében és külső viszonyaiban előfordult szerencsétlen körülmények szempontjából kisebbedhetik, még sem szabad nekünk az igazság és igazságtalanság közötti változhatatlan különbségeket öszszezavarnunk. s kárhoztató ítéletünket visszatartanunk az olyan szörnyü dolgoktól, a melyek széltibe és hosszába nyomoruságot és rabszolgaságot árasztottak el.

Hasonlóképpen tartozunk Napoleonnal szemben megjegyezni azt, hogy a katonai és politikai életre vonatkozó bűntényeket illetőleg, valamely, sajnálatra méltó eltompulása uralkodott és uralkodik maig is az erkölcsi érzésnek. A nyilvános élet férfiai által nagy mértékben elkövetett bűntények soha sem gerjesztették fel ellenök azt az őszinte lélekből származó utálatot, a mely a magánosok bűntényét követi. Ugy látszik, hogy a népek azon együgyü és örjögő bámulás által, a melylyel gyözedelmes zsarnokoknak adóznak, mintegy udvarolnak az erőszaknak és a szolgaságnak. Azok a bűnté-

nyek, melyektől az emberek testileg és lelkileg legtöbbet szenvedtek, még most is büntetlenül maradnak. Igaz, hogy a keresztény vallás a gyalázás és szidalom büntető szavait adja ajkainkra a fenhéjazók és erőszakoskodók ellen. Hanem ezek a büntető szavak eddigelé még nem sokkal többek, mint csengő hangok és általánosságok. Inkább csak formaszerecsőség kedvéért ismétlődnek. A mint olvassuk, avagy halljuk őket, szintugy érezzük, hogy hiányzik belőlük a mélység és az erő. Nem benső, nem ünnepélyes és lángoló meggyőződések ezek, a melyek a fellázadt kebelből a valódiságnak oly hangján törjenek elő, hogy előttük a bűn megfélemlülve süllyedjen alá. Az igazi erkölcsi érzést a közügyi férfiak büntényeire vonatkozólag szinte még ezután kell fölkelteni. Ennélfogva azt hisszük, hogy egy olyan jellem, mint a Bonaparteé, a maga roszaságának csekély öntudatával fejlődött ki, és hogy a társaság, a mely az ő kifejlődéséhez oly nagy mértékben járult, felelős az ő létezéséért, és egy részben érdemes arra a nyomorra, melyet az eláraszt.

A legelső befolyásokról, melyek alatt Napoleon képződött, keveset tudunk. Egy katona-iskolában növekedett, s ez tartunk tőle, nem olyan intézmény, a mely alkalmas legyen az erkölcsi érzésnek nagy gyöngédségét avagy függetlenségét kifejtteni; mert az ifju katonát arra tanítják, hogy legelső kötelessége előjáróinak engedelmeskedni a nélkül, hogy e részben lelkiismeretét megkérdézné; továbbá arra, hogy az emberi életet egy másiknak a parancsára oltsa ki, hogy hajtson végre olyan tényt, a mely mindenek felett megkivánja a jogossága felőli tökéletes meggyőződést, hajtson végre a nélkül, hogy csak egy pillanatig is tudakozódjék annak jogos volta után, és adja által magát szenvedő eszköz gyanánt olyan kezekbe, a melyek az egész történelem tanúsága szerint igen gyakran ártatlanul kiontott vértől gőzölögnek.

Politikai első egybeköttetése a Jákobinokkal történt, ezzel a legvérszomjasabbal minden pártok között, a melyek Franciaországban dühöngöttek, és a kiknek kormányát kiválólag „a rémuralom“-nak nevezik. A szolgálat, mely számára az olaszthoni főparancsnokságot megszerezte, abból állott, hogy tüzérségét a nép ellen fordította, a mely bármennyire vészhozó legyen is, ha mint pórtömeg lép fel, de mégis az éppen fenforgó esetben a maga jogait helyesen fogta fel, és erőszakátételét a nyilvános bitorlás ellen irányozta.

Első hadjárata az olaszthoni volt, s még elevenen emléke-

zünk arra a csaknem elragadtatott bámulatra, a melylyel első diadalait kísértük; mert akkor még elég együgyűek valánk a szabadság választott edénye gyanánt tekinteni őt. Akkor még nem valának ismeretesek az ő sajátságos tervei; sikereinek titka még nem hatott volt el mihozzánk, s győzelmeinek rohanó gyorsasága arra ingerelte a képzelőtehetséget, hogy a regényes kor egy hősenek titkos hatalmával ruházza fel őt. Megvalljuk, hogy mi még most sem olvashatjuk olaszthoni harczainak történetét a nélkül, hogy ereinkben sebesebb mozgást ne érezzünk. A villámsebesség, melylyel terveit felfogta; leleményességének kimerithetetlen volta; akaratának erélye; a határozott fellépés, mely a feltett szándék és annak végrehajtása között avagy csak egy perczet is eltelni nem engedett; a lélekéberség, a mely egy hirteleni szerencseváltozás közben, az örvénynek szélén, neki a szabadulásra és a győzedelemre eszközöket mutatott; ezek a kiváló tulajdonságok, kapcsolatban olyan bátorsággal, a mely ha később gyanuba hozódott is, de akkorban soha sem tántorgott, kényszeritenek minket azzal a bámulattal adózni neki, mely a magasabb rendű hatalmat és tehetséget megilleti, és a melyet mi tőle megvonni teljességgel nem is kívánunk.

Nehogy megütközzenek ezen a béke barátai. Megmondottuk és újból ismételjük, hogy nem kívánjuk visszatartóztatni bámulatunkat azoktól a szellemi tehetségektől, melyeket a hadjárat néha felkölt. Nagy szellemi képességek még romlott állapotukban is dicső természetre mutatnak, és mi érezhetjük nagyságukat, holott egyszersmind erkölcsi meggyőződésünknek egész erejéből kárhöz-tathatjuk azokat a rossz szenvedélyeket, melyek által amazok elromlottak. Mi készek vagyunk megvallani, hogy a háboru, bármennyire utálatos legyen is előttünk, az értelemnek és az akaratnak olyan erejét fejt ki és hozza napfényre gyakorta, a mely emeli felfogásainkat az emberi lélekről. Talán egy pillanat sincs az életben, a melyben a lélek oly fokozott tevékenységbe legyen helyezve, az akarat annyira buzgó és szilárd, s egy vissza nem fojtandó felindulás az önuralom által annyira fékezett legyen, mint a csata órájában. Mégis a harczfi nagysága szegény és alávaló, öszzehasonlítva az erény lelki fönségével. Elenyészik az erkölcsi nagyság előtt. Az emberiség, szabadság és vallás vértanuja; a megvetett és elhagyott igazság rendületlen párthive, a ki egyedül, támogatás nélkül és szidalmazva, sokaság nélkül, a mely beléje bátorságot önt-

hetne, a tárgyaknak változatos különbfélesége nélkül, a melyek őt komor gondolatai közben néha-néha felüdithetnék, az önmege-
röltetésre avagy ellenállásra való külső inger nélkül, a mely az ő erélyét felkölteni és elevenségben tartani képes lenne; mégis nyugodtan, eltökélten és meggyőzhetetlen emberi szeretettel tűri azt a hosszas és kínos nyomoruságot, a melytől őt egy visszahuzott szó megmenthetné; egy ilyen ember annyival fennebb áll a harcz fián, mint áll a felettünk való csendes és végtelen ég az alattvaló föld felett, a melyet lábainkkal tapodunk.

Azokról a szellemi erőkről beszélénk, melyeket a háboru hoz mozgásba. Ha szabad egy rövid kitérést tennünk, a mely mind-
amellet is egyenesen fő tárgyunkra, t. i. a Napoleon méltánylására vonatkozik, meg akarjuk jegyezni, hogy a katonai tehetség, habár a legfelsőbb rangban is, messze távol áll attól, hogy az értelmi tehetségek között az első szerepet foglalja el. Ez a szellemnek alsóbb rendü alakjaihoz tartozik; mert semmi köze sincs a gondolkodásnak legfőbb és leggazdagabb tárgyaival. Megengedjük, hogy az oly szellem, mely egy terjedelmes országot egy pillanattal fel-fog, s mintegy ösztönszerűleg kiismeri azon pontokat, melyeket az egy sikeres hadjárat folytatására szolgáltat, átható és erélyes szellem. A hadvezér, ki harczy erőit úgy rendez, hogy egy az övénél tulnyomóbb hatalomnak erőfeszítéseit megghiusítsa; a ki okosság, mesterség és leleményesség által a számok hiányát kipótolja; a ki ellenségének terveibe behatol, s a hadmiveletek roppant sokféleségeibe egységet, erélyt és eredményt lehel, és pedig oly esetlegességek és akadályok közepette, a melyeket semmiféle emberi bölcsesség előre nem láthat, kétségkivül nagy szellemi erőt nyilatkoztat. Mindazonáltal egy tábornoknak fő dolga abból áll, hogy anyagi erőt alkalmazzon, anyagi akadályokat háritson el; anyagi segéd-eszközök és előnyök által segítjen magán; az anyagra folyjon be működésével; folyókat, sánczokat, hegyeket és emberi izmokat győzön le, ezek pedig nem legfőbb tárgyai a szellemnek, sem nem kívánják meg a legfőbb rendü értelmet; a miért is semmi sem közönségesebb, mint e szakmában kitünő férfiakat találni, kik egyébként a lélek legnemesebb tevékenységeiben, a mély és élőitélet nélkül való gondolkozásban, a képzelő tehetségben és izlésben, a lángelme műveiben való gyönyörködni tudásban, vagy pedig az emberi természet és társaság feletti önálló és emelkedett nézetekben nagyon hátraállanak. Egy nagy tábornok tevékenysége nem felette so-

kat különbözik egy nagy gépészétől, a kinek foglalkozása az, hogy az anyagi erőknek új kapcsolatát állítsa elő, azokat új viszonyokhoz alkalmazza, s új akadályokat háritson el. Ezért van, hogy nagy tábornokok a csatamezőn kívül, gyakorta nem nagyobb emberek, mint a gépész, ha műhelyétől elvonult. A társalkodásban gyakorta unalmasok. Mély és finom észlelések felfogására nem képesek. Tudjuk azonban, hogy fényes kivételek vannak. Ilyen volt Cäsar, a ki korának legnagyobb katonája és egyszersmind legmélyebb belátású államférfia volt, holott az ékesenszólásban és irodalomban szinte mindazokat felülmulta, a kik magokat e foglalkozásokra szentelték. Hanem az ilyen esetek ritkák. A Napoleon legyőzője, a waterlói hős, kétségkívül nagy hadi tehetségekkel bír; de nem vesszük észre, hogy bár legbuzgóbb bámulói is helyt követelnének számára a szellemek legfelsőbb osztályában. Nézetünk igazolására nem akarunk olyan emberekhez szállani le, mint Nelson, a ki nagy volt a hajófödélzeten, de le volt aljasodva otromba vétkek által, s a ki maga sem tartott soha igényt szellemi műveltségre. A szellemi tehetség és lángész szempontjából az ilyen emberek és Milton, Bacon avagy Shakespeare közt egybehasonlítást állítani fel, csaknem meggyalázása e hires neveknek. Ki gondolhat ezekre az igazán nagy szellemekre; lelkeiknek az égen és földön keresztül barangolására; az emberi lélekbe való mély belátásukra; új és világotgyújtó eszméik csoportjaira; arra a szellemi erőre, melynél fogva a természet és élet által gondolatviláguk földéretésére nyújtott temérdek anyagot felölelték, s főczéljuk szolgálatába bevonták; ki gondolhat a legfőbb szépség és nagyság amaz alakjaira, melyeket teremtettek, vagyis inkább a melyek saját szellemeik kifolyásai valának; a nyugodt bölcseségre és az eleven képzelő erőre, melyet egybekötöttek; a hatalomnak azon hangjára, a melylyel, „ám-bár meghaltak, de mégis beszélnek“, s mind a két féltekén értelmet, érzelmet és szellemet keltenek; ki gondolhat az ilyen férfiakra úgy, hogy ne érezze nagyon is alárendelt állását velök szembe még a legtehetségesebb hadfinak is, a kinek gondolkozása elemeit anyagi erők és anyagi akadályok teszik, s a kinek foglalkozása abból áll, hogy legalsó osztályát hozza kapcsolatba és vonatkozásba azon tárgyaknak, melyekre egy hatalmas szellem a maga munkásságát fordíthatja.

De térjünk vissza Napoleonhoz. Fényes győzelmei Olaszországban villámsebességgel terjesztették el nevét az egész mivelt

világon keresztül. Szerencsétlenségre ezek öntötték belé azt a parancsoló és törvénytapodó szellemet is, ezek bátorították fel azokra a minden igaz ok nélkül való nyílt megtámadásokra is, a melyek az ő jövőendő pályájának irányát előre jelezték, s növekedő hatalmával lépést tartottak. Győzedelmi útjában nem sokára olyan államokkal jött érintkezésbe, a melyek közül némelyek, mint Toscana és Velence, elismerték volt a franczia köztársaságot, míg mások, mint Parma és Modena, szoros semlegességben tartották magukat. A nemzetnek régi szabásu törvényei, melyek alatt az ilyen államok különben menedéket találhattak volna, ugy látszik, hogy soha sem háborgatták az ifju győzőnek lelkét. Nem elégedve meg azzal, hogy mindeniknek a semlegességét megsértette, elfoglalta Livorno kikötőjét, s ez által tönkre tette Toscanának egykoron virágzó kereskedését; s miután Parma és Toscanától terhes harácsokat hajtott be, arra kényszerítette ezeket az államokat, hogy adják ki neki a legbecsesebb festvényeket, székvárosaik fődiszeit, olyan tárgyakat, melyek eddigelé a legdühösebb háboruban is illehetetlen szentségek gyanánt tekintődtek. Beszélnek olykor azon jótéteményekről, melyekkel Napoleon Olaszhon iránt viseltetett. Mi azonban hallottuk, hogy az ő nevét éppen oly boszszankodással említik ott, mint itt. Az olasz nem tudja megbocsátani neki, hogy megfosztotta ezt az országot legnemesebb műremekeitől, legdrágább kincseitől és diszeitől, a melyek azt az izlés és lángész embereinek búcsujáró helyévé tették vala, és a melyek annak büszkeségét a hóditás és megalázás közepette is fentartották és számára vigasztalást nyújtottak. Abból, hogy hatalmát szerencséje hajnalán ilyenképpen használta fel, könnyen meg lehetett jövőendőlni, minő szerepet fogna ő játszani a közeledő zivataros napokban, midőn Franciaország és Europa kormánypálczája szintegy kínálkozott a legelső erős kéznek, a mely azt megragadni elég merész lenne.

Olaszhon után Egyiptom leve szintere a Napoleon működésének; Egyiptom egy tartománya a nagyurnak, a kivel Franciaország csendes békeségben élt, és a ki az európai államok régtől fogva fennálló politikai viszonyánál fogva annak természetes szövetségese vala. Ugy látszik, hogy ez a hadjárat magának Napoleonnak volt a terve; indokai az életirója által nincsenek világosan kiderítve. Azonban mi nem kétkedünk, hogy az ő főczélja az volt, hogy magát ismeretessé és híressé tegye. Olyan szintért válasz-

tott, a hol mindeneknek szemei reá lehettek függesztve. Látta, hogy az idő a bitorlásra Franciaországban még nem jött el. „A gyümölcs még nem volt megérve“, hogy az ő saját szavaival éljünk. A működésnek egy mezeje kellett neki, mely a világ bámuló szemeit reá vonja, és a honnan a kedvező pillanatban visszatérhessen, hogy vállalatait Franciaországban tovább folytassa. Egyszersmind valamely határozatlan és vakmerő reményt engedett támadni a szerencsétől már is elszédített lelkében, hogy netalán olyan hatást fogna gyakorolni a keletre, a mely kezeibe játszodhatná annak sorsát és irigylendőbb királyi széket adhatna neki, mint a milyent Európa nyujthatna. Az ő eljárás módja Egyiptomban ugyanazon törvénytelen séget, s mindennek, a mi az ő hatalmát korlátozhatná, ugyanazon megvetését tanusította, a melyet már megjegyztünk. Egy eszközt sem utasított vissza, ha csak eredményt ígér, bármilyen vétkes lett legyen is az. Nem volt elég neki, hogy a kereszt elleni győzedelmével dicsekedjék, vagy a mahumedán vallást vallja: hanem isteni ihletést és Istentől lett megbizatást igényelt magának, s úgy akart, hogy a próféta hivatali rangját kösse hozzá a hőséhez. Ez vala kezdete azon nagy gyarlóságoknak és hibáknak, melyekbe őt az önnagyás szelleme ejtette, a mely eddigi szerencséje és határtalan hízékedés befolyása alatt már-már az örültségnek egy bizonyos nemévé fajult vala. Ő, maga szerint, teljesen beillett Mahomed méltó párjának. Az a nagyság, melyet maga felől képzelt, anynyira elvakította, hogy elég balgatag volt feltolni isteni küldetése felől való igényeit a törökre, a ki még inkább megvetette, mint a hogy utálta a francziát; és a ki készebb lett volna rabszolgának adni el magát a keresztényeknek, hogysen egy keresztény hitehagyottat a Mahomed dicsősége osztályos társának ismerjen el. Nem volt elég Bonaparténak ezen a hadjáraton, hogy az Istent bántalmakkal illesse, s éppen oly dőre mint vakmerő vallástalanságot mutasson ki. Ugyanazon vakmerőséggel tapodta lábbal az emberiség érzelmeit és törvényeit. A jaffai megszárlás közönségesen tudva van. Ezer kétszáz foglyot, vagy talán még többet, a kik magukat Napoleonnak megadták s a mint látszott kegyelmet is kaptak vala, két nap mulva kihoztak az erőd-ből, felosztották apró csapatokra, s azután egész hideg vérrel agyonlövöldözték, vagy ha a fegyver nem eléggé használt, szuronynyal végeztek velök. Ez oly gyalázatos tett volt, hogy még a hadi törvények és szokások előtt sem talál mentséget, bárminő embertele-

nek is azok. Ez egy orgyilkosnak és vadnak volt a ténye, s érdekes minden emberek átkára, a kik becsülik és fentartani szeretnék azon szelidítéseket, melyeket a keresztény vallás a nemzeti háborúk alkalmával követendő magatartásba béhozott.

A Bonaparte történelmében az ezután következő nagy esemény a legfőbb államhatalom bitorlása és a katonai kényuralomnak Franciaországban lett visszaállítása vala. Nincs kedvünk kiterjeszkedni e bűnös tény részleteire, azt sem akarjuk bizonyítgatni, hogy vajjon hősünk elvesztette-e ez alkalommal a maga bátorságát és önmérsékletét, a hogy ezt beszéljük. Inkább szivünkön fekszik kijelenteni meggyőződésünket ennek a szabadság és igazság ellen elkövetett gáztettnek gyalázatos volta felől. E bűnténynek gyöngítésére csak egy mentséget lehet felhozni. Azt mondták, hogy Napoleon a kormány gyepelőjét olyan időben ragadta meg, a midőn az más kezekbe került volna, ha ő elereszté vala. Oly pillanatban igazta le Franciaországot, midőn az más zsarnokra akadott volna, ha ő megkiméli vala. Megengedve ennek a mentségnek igazságát, mi az egyéb, mint az útonállónak okoskodása, a ki az utazót kirabolja és meggyilkolja, mivel az ugy is éppen azon a ponton volt, hogy egy más rablónak a keze közzé essék, vagy hogy egy más gyilkos készen volt rá, hogy a véres tettet végrehajtsa. Jól tudjuk, hogy e bosszúság, a melylyel mi Napoleonnak eme bűnös tényét tekintjük, kevés szivekben fog viszhangra találni; mert az emberek tömege előtt egy királyi szék olyan kísértő, a melynek, várni sem lehet, hogy bárminő erény is ellenállhasson. Hanem az erkölcsi igazság rendületlenül megáll az embereknek álbölcsekedése, kacajja és aljas eszeskedései közepett, és eljön az idő, midőn rá fog az őtet megillető szózatra találni, a melyben hathatósan nyilatkozzék. A társaság elleni minden bűntények között a jogbitorlás a legfeketébb. A ki atyagyilkos kezét országának jogai és szabadsága ellen emeli fel; a ki lábát harmincz millió embertársainak nyakára teszi; a ki egy nagy országnak hatalmát egy maga kezébe huzza össze, és ennek erejével kénye-kedve szerint rendelkezik, annak kincseit elpazarolja, s polgártársainak vérét patakokban ontja és pedig csak azért, hogy más népeket rabszolgákká tehessen, s a világot a maga számára kizsákmányolhassa; egy ilyen embert éppen ugy el kellene hogy különítsen az emberiség a maga társaságától, és pedig mint egyhangu és határtalan utálat tárgyát, mint

a hogy ez a maga véres pályáján minden bűntényeket egyesít, s ennek bűnös fején éppen olyan gyalázatos bélyeget kellene hordoznia, a milyent a legelső gyilkos hordozott. Mi nem gondolhatunk hideg vérrel arra, hogy egy ember egy egész népet lánczra ver, s milliókat vet alá a maga egyedüli akaratjának; arra, hogy egész tartományok legyenek elnyomva egy olyan gyarló lény által, a milyenek mi vagyunk. Lelkünknek fájdalmával és aggodalmával kiáltunk fel: Meddig akarja még az elvetemedett világ csókolni a lábát, a mely őt földre tapodja? Meddig talál védelmet a gonoszság éppen a maga terhes voltában és szélsőségében!

Mondhatnák talán, hogy a mi boszankodásunk nem anynyiban azért látszik sujtani Napoleont, mivel zsarnok volt, hanem inkább azért, hogy bitorlás által lett zsarnokká; hogy mi nem anynyiban a zsarnokságot magát, mint inkább annak egy különös el-sajátítási módját gyűlöljük. Mi a bitorlást mindenesetre úgy tekintjük, mint különösen fekete bűntényt, főképpen ha az, mint itt Napoleonnál is, a szabadság nevében van elkövetve. Azonban mindenféle zarnokság, akár bitorolt, akár örökölt legyen is az, iszonyatos előttünk. Mi úgy tekintjük azt, mint a legnagyobb jogtalanságot és gyalázatot, mi csak érheti az emberi nemet. Hanem az öröklő zsarnokkal szemben több a szánakozás, mint a boszankodás érzete keblünkben. Csalódásban táplálkozva és növekedve, bölcsőjétől kezdve bálványozva, a félelem nélkül való igazság hangján soha meg nem szólítva, s úgy oktattva, hogy embertársai nagy tömegére mint valami alantibb fajra pillantson alá, s a zsarnokságot úgy tekintse, mint a természet törvényét és a társadalmi életnek szükséges elemét; egy ilyen fejedelmet, a kinek növekedése és viszonyai csaknem lehetetlenné teszik, hogy józan erkölcsi érzést és férfias erényt sajátítson el, nem kell felette szigorán itélni meg. Mindazonáltal bárha feloldozzuk is a zsarnokot a bűnnek egy nagy része alól, a mely első pillanatra az ő törvénytelen és roszra használt hatalmára látszik nehezedni, még sem habozunk egy perczig is jogtalanságnak és átoknak tartani és nyilvánítani a zsarnokságot. Bukásának ideje, úgy hiszszük, jövőbe van. Nem bukhatik meg elég hamar. Elég sokáig vette ki a munkás kezéből keservesen szerzett kenyérét; elég sokáig pazarolta az élősdiék és kegyenczekre a nemzet vagyonát; elég sokáig folytatott harcot a szellem szabadsága ellen, s tartóztatta fel az igazság haladását. Elég fogházat töltött meg a jókkal és jelesekkel, s eleget ontotta a hazafiak vérére. Hadd üssön az órája. Nem üthet elég hamar.

Addig a pontig követtük már Napoleont, midőn a legfőbb államhatalom birtokába belyezte be magát. Azok, a kik vele a directoriumi kormány megbuktatására szövetkeztek volt, megkisértették, hogy korlátozzák az első consul hatalmát, a ki most amannak helyét vala elfoglalandó. Hanem ez boszusággal utasította őket vissza. Kardjára mutatott, s ez által nem csak az önzőket félemlítette meg, hanem elrettentette és elnémitotta a hazafiakat is, a kik eléggé világosan átlátták, hogy azt csak is a forradalom iszonyainak megújításával lehet az ő kezeiből kicsavarni. Most már abba járunk, hogy lássunk meg némelyeket amaz eszközök közül, a melyek által a maga hatalmát megszilárdította, és azt egész a császári méltóságig fölemelte. Mi ezeket sokkal fontosabb jelenségeknek tartjuk az ő jellemzésire nézve, mint egymásután következő hadjáratait, a melyekre, ennélfogva, kevés figyelmet is fordítunk.

Egyik első intézkedése, hogy hatalmának állandóságot szerezzen, kétségkívül bölcs volt, s helyzete és jelleme által önként sugalmazott. Minthogy a legfőbb méltóságot az államban katonai erő által nyerte, s támasza a katonák hűsége volt, nem volt kénytelen lekötni magát egyik vagy másik párthoz, melyek az országot szét-darabolták, s a mely maga-lekötésével az ő uralkodni szerető szeleme nehezen is tudott volna kibékülni. Politika és hatalom-szeretet oda utalták őt, hogy minden pártok vezető személyeit szolgálataiba vonja; s ezek közül nem kevesen anynyira önzők és kétségbeesettek lőnek a forradalom szerencsétlen folyama következtében, hogy készek valának szakítani a régi viszonyokkal, hogy a köztársaság zsákmányát a főmesterrel megosztásuk. Ehez képest az általános egyesítés és szelidség rendszerét fogadta el, a melyből még a menekültek sem valának kizárva, s azt nyerte vele, hogy terveit végrehajtásánál szövetségben látott lenni magával szinte minden tehetséget, melyeket a forradalom kifejtett. Azon alkalmas férfiak közreműködése folytán, a kiket segítségére hívott, a had és pénzügyek, melyek az államot bukással fenyegető zavarba jutottak vala, csak hamar újból rendbe jöttek, s harci erők és segédeszközök lőnek öszszeszerelve a franczia hadsereg iménti vereségeinek helyrehozására s hirnevének újabbi visszaszerzésére.

Ez egy más és pedig felette fontos és hathatós eszköz megemlézésére vezet minket, mely által Napoleon a maga hatalmát biztosította és szélesbitette. Értjük azt a fényes hadjáratot, mely köz-

vetlenül consulságra emelkedése után következett, s a mely visszaadta Franciaországnak azon felsőbbséget, melyet ez az ő távolléte alatt elvesztett volt. Ennek a háborunak szerencsés kimenetelétől függött egészen az ő jövő sorsa e válságos időpontban. Ez a háboru vala az, melyben Hannibal méltó vetélytársának mutatá be magát. Az erély, melylyel ő egy hadserget lovasságával, tüzérségével s minden hadikészleteivel egyetemben az Alpeseken keresztülvitt, járatlan úton, melyeket csak a jéghegyek között született és nevedett zergevadász tapodott, azt a benyomást szülte, melyet ő mindenek előtt elterjeszteni óhajtott, t. i. hogy ő a természet és emberi ellenszegülések felett egyiránt hatalmas ur. Ez a vállalat egy bizonyos tekintetben nyugtalanító előjel vala Európára nézve. A katonák lelkülete feletti olyan hatalomról tanuskodott, melynek következményei nem valának kiszámíthatók. Szent Bernhárd bevétele egy francia hadsereg által büszkesége vala a nemzetnek; de sokkal csodálatra méltóbb egy dolog volt a tábornok hatalma és belátása, a ki ezen seregbe azt az akaratot, bizodalmat, elszántságot és kitartást bele tudta lehelni, a mely által egyedül vala létesíthető egy ily vállalat. A marengói győzelem, a háborunak váltakozó esélyei szerint látszólagos vereség és fenyegető megsemmisülés pillanatában nyerve meg, biztosította Bonaparténak a hatalmat, melyre áhitozott. Franciaország, mely örültségében és bolondságában csak a hóditásban helyezte szerencsáját, érzette most már, hogy fegyvereinek szerencséje csak is az első consul kezeiben van biztosítva: míg a hadsereg, mely a kormánypálczával rendelkezett, még teljesebben meg volt győződve, hogy zászlója alatt győzelem és zsákmány vár reá.

Egy más hathatós és lényeges eszköz, melyet hatalma biztosítására és emelésére felhasznált, a policzia névre keresztelt kémrendszer vala, mely a directorium alatt a szabadság eme barátaihoz méltó fejlődést nyert, de a melynek rendeltetése az volt, hogy Napoleon bölcsesége által menjen tökéletességre. Ugy látszik, mint ha a zsarnokság évszázak tapasztalásait felhasználva minden mesterségét és minden segédeszközeit öszszeszedte volna, hogy a francia policziát előállítsa, s a műszernél, melyet ez a végre kovácsolt, hogy az elégedetlenség leggyengébb lélekzetvételeit is elfojtsa, s minden szabad gondolatot lebilincseljen, soha se lehetne remekebbet előállítani. Ez a kémrendszer (espionage) (büszkék vagyunk rá, hogy nincs egy angol szavunk is ennek a pokoli gépnek

kifejezésére) alkalmazásba lön ugyan véve minden zsarnoki hatalmaknál; hanem a Fouché ravaszsága és a Bonaparte erélye kellett hozzá, hogy minden benne lappangó erőket kifejtsen. A mi szerzőnk szavai szerint; „a társaság minden ágazatain által el vala ez terjedve“, azaz: hogy az államban minden valamire való emberre egy-egy kém szeme vala függesztve. Benn a házában ugy mint künn, suttomkájában (boudoir) és a játékszinben, a kéjházban és a játszó asztalnál egyiránt szemmel volt kísérve, s főleg az utóbb említett helyek nem kevés számú szolgát állítottak ki az Árgus szemü policzia számára. Egy fül lön teremtvé, a mely egész Franciaországon keresztül az elégedetlenek susogásait felfogja; a gonosznak egy hatalma, a mely mindenütt jelenvalóságánál és láthatatlan voltánál fogva vetekedni akart az istenség jóltevő hatalmával. A zsarnokság minden eszközei között ez a legutálatosabb. Meghidegíti a társadalmi viszonyt; elzárja a szívet; megmérgekesíti és elsötétíti az emberek lelkiületét a kölcsönös gyanakodás és félelem által, s bizonyos óvakodó és ravasz tettetést, mely a jellem erejét és férfiaságát öszszetöri, bévett rendtartássá alakít. Azonban némi vigasztalást lelünk abban a tapasztalásban, hogy a zsarnokok maguk éppen ugy zsákmányai a gyanakodásnak, mint a nép, a mely fölé ilyen irtózatot állítottak, hogy a zsarnokok saját kémjeikben sem bizhatnak, hanem örködni kénytelenek a leirtuk gépezet felett, nehogy ennek működése ellenök forduljon.

Bonaparte egy hadseregnek az élén csillogó tünemény; hanem Bonaparte egy csorda kémnek az élén, arra kárhoztatva, hogy hatalmának ez aljas eszközeiben kételkedjék és tőlük féljen, arra kárhoztatva, hogy őket apró bandákra oszssa, s ezeknek mindenikétől naponként jelentéseket fogadjon el, hogy ezeket egymással szembe mérve s bizonyágtételeiket megrostálva, az igazságnak nyomába jöhessen; Bonaparte ilyen foglalkozásba merülve, akármi egyéb, mint tisztelet-parancsoló. Nem nagy emelkedése kell hozzá a léleknek, hogy egy ilyen foglalkozásra megvetéssel tekintsen alá, s mi az aggodalomban és a lealjasodásban, melyet ez magával hord, kezdetét látjuk annak a visszatorlásnak, melyet a zsarnokság ki nem kerülhet.

Egy másik eszköz, mely által az első consul a maga hatalmát védelmezte, nem gerjeszthet bámulatot. Hogy ő a sajtót lebilincselte, akaratos kiadókat számüzött avagy fogságra vetett, hogy a folyóiratokat s az irodalom jelentékenyebb termékeit bizal-

matlankodó felügyelet alá vetette, mindezek maguktól érthető dolgok valának. Sajtószabadság és zsarnokság oly engesztelhetetlen ellenségek, hogy alig tehetünk szemrehányást egy zsarnoknak azért, hogy a sajtóval meg nem fér. Ő azt nem teheti. Éppen így választhatna akár egy vulkánt is királyi székének alapjául. A szükség kényszeríti őt, hacsak bukását nem óhajtja, hogy a gondolatnak merész és őszinte kifejezését meggátolja. Hanem ez a szükségesség az ő saját választásából foly; s szégyen és gyalázat a férfira, a ki oly hatalmat választ, melyet csak úgy tarthat fenn, hogy a szellemet egy egész nagy országban rabszolgaságra kárhoztatja, és a sajtót, az igazságnak e nagy közegét, a közönséges ámitás és lealacsonyítás eszközévé törpíti.

Egy másik, az előbbieknél még rosszabb eszköz, melyet felhasználott Napoleon a végre, hogy hatalmának és nagyravágyásának akadályait elhárítsa, az a rémités vala, melyet kegyetlen szigora által kevéssel a császári hatalom felvétele előtt körösleg elterjesztett. Az Enghieni herczeg meggyilkolása Napoleon által úgy lön igazolva, mint eszköz a Bourbonok megrettentetésére, a kik, miként ő mondá, neki az élete ellen leselkedtek. Ez lehetett egy indok előtte; mert okunk van hinni, hogy abban az időben orgyilkolási tervektől volt fenyegetve. Még inkább hiszszük azonban, hogy azon ellenzéki szellemet akarta elrettenteni és elnémitani, a mely, miként ő jól átlátta, a köztársasági formák eldobása és a császári méltóságnak nyilvános felvétele által sokak lelkében feltámadott volna. Voltak idők, midőn Napoleon az Enghieni herczeg megöletésében való minden bűnrészességet kereken tagadott; de senki más nem adhatott volna okot a büntényre. Szerzőjének megkülönböztető jeleit magán hordozza. A vakmerőség, elszántság s a büntény végrehajtásában a villámsebesség csalhatatlan bizonyossággal rámutatnak a szellemre, melyben annak gondolata megfogamszott. Ugy hiszszük, e gyilkosságnak egyik főindoka az volt, hogy bámulásba és rettegésbe ejtse Eranciaországot és Európát, s mutassa meg nekik, hogy el van tökéelve korlátlan hatalomra jutásának utjából mindenféle akadályt eltakarítani, s kész ezért bárkinek a vérét is kiöntani. Bizonyos az, hogy az Enghieni herczeg nyílt meggyilkolása s a Pichegru és Wright oroszva történt meggyilkolása felőli alapos gyanu olyan rettegést okoztak, a milyen az előtt nem uralkodott, s mig az ez előtti alkalmakkal a törvényhozó testületeknél a szabadságnak némi gyenge nyilatkozatai mégis valának észrevehetők,

csak egyetlen egy hang, a Carnoté, nyilatkozott az ellen, hogy Bonapartét a császári koronával felékesítsék s Franciaország mint védtelen áldozat az ő lábaihoz hulljon.

Még néhány más eszközt kell tekintetbe vennünk, melyeket Bonaparte a maga hatalmának felépítésére és megszilárdítására felhasználott, mint a melyek az eddig felhozottaknál egészen különböző természetűek, s a melyeket éppen ezért érintetlenül nem hagyhatunk. Egyike ezeknek a *concordatum* vala, melyet ő a pápától kicsikart, és a mely a katolikus vallásnak Franciaországban leendő visszaállítását hirdeté. A mi vallási nézeteinknek semmi befolyásuk sincs ez intézkedés megítélésére. Mi nem ócsároljuk ezt azért, mivel az isteni tiszteletnek egy oly nemét állítja vissza, melyet mi sok tekintetben elítélünk. Egész egyszerűen a politikának egy eszköze gyanánt tekintjük ez úttal, és e szempontból ítélve, úgy tetszik nekünk, hogy a concordatum nem tekinthető a Bonaparte mély belátása bizonyosságának. Sőt inkább arra szolgál, hogy felőle való nézetünket, melyet történelmének más részeiből merítettünk, megszilárdítsa, hogy t. i. ő korának sajátos jellemét oly kevésbé értette, mint azt a sajátos és új politikát, melyet ez kívánt. A hatalomnak mindig a legközönségesebb eszközeit alkalmazta, bárha a példa nélküli idők, a melyekben élt, oly rendszert igényeltek, a mely eddigelé meg nem kísértett segédeszközöket hozzon gyakorlatba, új cselekvési köröket nyisson meg. Minthogy a régi kormányok hasznos támaszt találtak a vallásban, úgy vélte Napoleon, hogy az egy szükséges járuléka és támasza lenne uralkodásának, s elhatározta, hogy azt újból helyreállítsa. Hanem e pillanatban semmi alapok nem valának Franciaországban egy oly intézetre nézve, mely a legfőbb hatalomnak erőt és a szentségnek egy nemét nyujthatta volna. Aránylag véve, sem hit, sem buzgóság, s a mi még több, vakbuzgóság sem volt ezeknek kipótlására. A vallási elvek visszahatásának ideje még nem jött vala el, s ez időnek feltartóztatására alig lehetett volna egy hathatósabb eszközt találni, mint az az atyai gond és aggodalom, melyet Bonaparte az egyház iránt szinlett, az a Bonaparte, a ki csak most vala muzulmán és a régi hitnek jól ismert megvetője, a ki nem imádott szivéből senki mást, csak magamagát. Távol attól, hogy egy ilyen ember a vallást az állam támaszává tegye, lehetetlen volt ezt csak érintenie is úgy, hogy el ne fojtsa a vallásos érzelemnek és hatalomnak azt az utolsó szikráját is, a mely élt még a népben. Senki

sem volt olyan együgyü, hogy ebben a részben az első consul boldja legyen. Minden ember, minden aszszony és gyermek tudta, hogy ez itt a szemfényvesztő szerepét játsza. Egyetlen egy vallás-közönség sem alakulhatott és férhetett volna meg az ő jellemével, vagy kormányzási modorával.

A Napoleon maganagyzó hiuságának, s egyszersmind az emberi természet minden magasztosabb elveivel való ismeretlenségének egy kiáltó bizonyága vala, hogy nem csak reméllette, hogy a régi vallást újra fölelevenitheti és a maga céljaira fordithatja, hanem ugy képzelődött, hogy szükség esetében újat is tudott volna teremteni. „Ha a pápaság ez előtt soha sem létezett volna, a fenforgó körülmények érdekében teremteni kellene“; ezek valának a politikai nyeglének szavai; mintha bizony a vallási vélemények és érzelmek olyan dolgok volnának, melyeket egy consuli rendelet által kovácsolni lehetne. A régi kor törvényhozói magok is elfogadták a nép hitét és a meggyökerezett balvéleményeket, rokonszenvet muattak irántok, s így valának képesek törvényhozásaik és intézkedéseik szolgálatába vonni. Elég bölcssek valának az utóbbiakat a már előbb meglevő hitre alapítani s gondosan ahoz alkalmaztatni. Bonaparte ellenben a hitetlenség és istentagadás egy országában, akkor, midőn ő maga sem tudta megállani, hogy ne gunyolódjék az általa pártfogolt vallási rendszerrel, elég gyenge volt hinni, hogy ezt kormányának lényeges támaszává teheti. Kétségkívül örvendezett azokon a föltételeken, melyeket a pápától kinyert, és a melyek soha a leg-hatalmasabb uralkodóknak sem valának megengedve, s feledé, hogy ez a látszólagos siker terveinek éppen meghiusulása vala; mert a mily mértékben különválasztotta az egyházat legelső főpapjától s magát annak nyilvánosan az élére helyezte, oly mértékben törte szét azt a kapcsolatot, mely ez egyháznak befolyást szerezhett, s éppen oly mértékben szünt meg ennek hatalma az emberek véleménye és lelkiismerete felett. Egy nyers és a nép által megvetett állameszköz leve ez, a mely csak arra való volt, hogy mesterének nagyra áhító céljait világ eleibe állítsa. Ennélfogva a franczia püspökök általán véve vonakodtak is megtartani méltóságaikat ez új egyházfő alatt, készebbek voltak számkivetésbe menni, hogysen az egyház jogait feláldozzák, s egyházuk buzgóbb tagjai között mély gyűlöletet hagytak hátra a concordatum ellen. Szerencse lett volna Napoleonra nézve, ha a pápát és az egyházat magukra hagyta volna. Az által azonban, hogy a római pápát egyszer elismerte s céljaira

felhasználta, azután ujolag meggyalázta és lealázta, elkészerítette a kereszténységnek egy nagy részét, az istentelenség bélyegét sütötte magára, s oly vallásos gyűlölséget keltett fel maga ellen, a mely teljes mértékben megtette a magáét az ő bukására nézve.

Egy más eszköz gyanánt, melyet Bonaparte kormányának erőssé és tekintélyessé tételére felhasznált, nyilvános építkezéseinek nagyszerű voltát említhetjük meg, melyeket consulsága alatt kezdett, s trónralépte után is szakadatlanul folytatott. Ezek elvakították Francziaországot, s most is bámulatra ragadják az utazót. Ha ezeket történelmétől elválaszthatnók, s ha semmi egyéb nem élte volna túl őtet, a mi előttünk jellemzi, ekkor kétségkívül a jóltevő uralkodó czimével tisztelnők meg; hanem minden egyebekkel kapcsolatban kevésbé vagy éppen nem is változtatják azt a felőle való felfogásunkat, hogy ő egy mindeneket magához ragadó és elvtelen bitorló. Páris vala főképpen az a hely, melynek az építkezések szentelve valának; s teljességgel nem csodálkozhatunk, hogy ő, a ki általános uralomra tört, országa fővárosát emelni és ékesíteni törekedett. Általán véve bevett szokása a zsarnokoknak, hogy pazarul költsenek székvárosukra és kormányuk központi helyére. Francziaországban és a szárazföld más államaiban az utazók megvannak lepetve és illetődve a kiáltó ellentét felett, mely a pompás főváros és az agyagházakból álló falvak, meg a jelentéktelen tartományok között létezik. Bonaparténak különös oka volt Páris szépitésére, mert „Páris Francziaország“; mint ez gyakran mondva volt, s a mint a nagy város hiuságának tömjénezett, az egész ország engedelmisségét biztosította magának. Napoleonnak belső javításai alig érdemelnek említést, ha ezeknek befolyását egyéb nyilvános intézkedéseinek hatásával egybehasonlítjuk. A katonaszedés, mely a földmiveléstől a legderekabb munkásokat elvonta, a szárazföldi zárrendszer, mely minden kikötőt elzárt s országának kereskedését tönkre tette, annyira kiürítették és kimerítették Francziaországot, hogy azt az ő iparra vonatkozó mesterséges ösztönzései és fényes tervei éppen nem kárpótolhatták. Talán mindenek között a legbámulatosabb a Simplonon átvezető út, melyet minden utazók egyhangulag bámulatraméltónak mondanak. De nem volna miért bámuljanak azon, hogy az, ki korlátlan hatalomra áhitozott, országa különböző tartományai között a közlekedési utakat jó karba hozta. Nem volna miért csodálkozzunk, hogy az az ember, a ki a sz. Bernád jéghegyeit megmászta, könnyebb átmenet után sovár-

gott, hogy seregeit Olaszhonba szállítsa; s éppen oly kevéssé lehet meglepő reánk nézve, hogy egy uralkodó, a ki Európa jövedelmeiről rendelkezett, olyan időben, midőn a polgári építészet eddigelé ismeretlen tökélyre jutott volt, merészebb vállalatot hajthatott végre, mint elődei. S tegyük hozzá még, hogy Napoleonnak a simploni út dicsőségében Fabronival kell osztoznia; mert az, a kinek lángesze a művet tervezte és végrehajtotta, mégis csak inkább szerzője annak, mint az, a ki a parancsolatot rá kiosztotta.

Van azonban egy nagy mű, a mely Bonaparténak jogos igényt ad az utókor hálájára, s számára tiszteletreméltó hirnevet biztosít. Az új törvénykönyvet véljük, mely Francziaország számára az ő felügyelete alatt készült. Igaz, hogy az ő részessége ebben a műben szerfeletti és nevetséges módon van nagyítva. Mivelhogy ama bizottság gyűléseiben, mely ennek szerzésével vala megbizva, jelenvolt s néhány hasznos és éleselmű ujmutatásokat adott, ugy magasztalták őt, mintha lángelméjének csudatevő ereje által egy új törvénykönyvet hozott volna napfényre. Az igazság az, hogy ő, a dolog természeténél fogva, e munkára az ország legkitünőbb jogtudósait felhasználta; s éppen oly igaz az is, hogy e tudós férfiaknak az eredetiségre kevés igényök van; mert, miként szerzőnk megjegyzi, „a törvénykönyvnek kevés oly saját felfogása van, melyekben elvei a római törvényeitől különböznenek.“ Más szavakkal: szerzők a bölcsességet elébb becsülték az ujdonságnál. Mindazonáltal Bonaparte nagy dicséretet érdemel, hogy e munkában nagy részt vett, hogy az ezzel megbizottak buzgóságát élesztette, s egy nagy ország kormányzásának gondjai közepett reá időt és gondot fordított. Hogy őt erre a munkára a nagyravágyás indította, azon nem kételkedünk. Justinián babérait a Nagy Sándoréival akarta egybefonni. De mi nem akarunk perelni a nagyravágyással, ha elég bölcs az emberi nemzet jóllétére szentelni magát. A fennforgó esetben megmutatta Napoleon, hogy ért valamit a valódi dicsőséghez; s anynyival többre becsüljük ezt az esetet, mert történelmében csaknem az egyetlen. A hódítóra, bitorlóra, az országok kifosztójára, a telhetetlen zsarnokra utálattal tekintünk, s mindezen jellemvonásokban a léleknek kiváló aljasságát látjuk; hanem ha ugy tekintjük őt, mint az igazság kútfejét egy nagy ország számára: ekkor bizonyos hasonlatosságot látunk benne az igazságos és jóságos istenséghez, s örömet megadjuk neki azt a dicsőséget, hogy a legnagyobb javak egyikét adta meg egy nemzetnek, a mit csak ember

embernek adhat. Azonban szerencsétlensége volt Bonaparténak, átok, a mely bünei miatt reá nehezedett, hogy semmit ugy meg nem érinthetett, hogy azon a zsarnokság foltjait ne hagyja. Bitorló természetete meg nem engedte neki, hogy nagylelkü törvényhozó legyen ott, hol az ő maga érdeke volt a játékban. Tudott gondoskodni az igazság kiszolgáltatásáról az ember és ember között, de nem a polgár és az uralkodó között. A politikai vétségek, melyeknek éppen az eskütszék ítélete alá kell vala tartozniok, ki voltak véve e törvényes eljárás alól. Az esküdtek határozhattak másféle büntények fölött; de nem vala megengedve nekik, hogy a zsarnok és az olyan szerencsétlen alattvalók közibe vessék magukat, a kik netalán gyanuba jöhettek előtte. Ezek „különösnemü, félig katonai hatalommal felruházott ítélőszékek“ eleibe lönek állitva, melyek a gaz és gyalázatos üldözések kész szolgálóiból állottak, s csak arra valók voltak, hogy a zsarnok gyilkos szándékait törvényes formákba burkolják.

Megvizsgálánk e szerént néhányat amaz eszközök közül, melyek által Bonaparte megszilárdította és kiterjesztette a maga hatalmát. Látjuk, hogy már most egész a császári trónusig haladott elé, melyre sovár szemei régóta függesztve valának. Látjuk, hogy Franciaország egymásután lön elrémitve és elvakitva ama befolyások által, melyeket leirtunk, s hogy elvégre nyilvánosan elhatározott tények és okmányok által, az ellenzéknek legkisebb harcza vagy árnyéka nélkül vetette alá jogait, szabadságát, érdekeit és hatalmát egy korlátlan urnak és maradékainak örökre. Így vezett el a köztársaság neve és alakja. Így vesztek el az emberszeretet reményei. A levegő, mely kevés évekkel azelőtt egy, lánczát szét-törő s a szabadságra veleszületett jogait visszakövetelő nagy nép kiáltásaitól hangzik vala vissza, most már egy vérrel fertőzött zsarnoknak hosszú életet óhajtó szolgálai éljenkiáltásokkal harsogott. Valának ugyan még nemes lelkek, igaz honfiak Franciaországban, mint például a mi La Fayetteünk. De kevesen és elszóródva levén, legfennebb csak a fájdalmas és boszszantó kétségbeesés titkos könynyeit hullathaták. Forradalmának ilyen gyalázatos és szerencsétlen kimenetele folytán nem csak saját jogai felől esett kétségbe a francia nemzet, hanem a szabadság ügyére is olyan gyalázatot hozott, melyet évek hosszú sora sem moshat le. Ez előttünk fájdalmasabb emlék mindazon pusztulásoknál, melyeket Franciaország Európában végbevitt, s fájdalmasabb mindazon keserü szenvedéseknél, melyeket kiállania kellett akkor, midőn reá nézve a visz-

szatorlás órája megkondult. A mezők, melyeket elpusztított, újra kalászkóttól hullámnának; s a jajok, melyek városait és falvait betölték, midőn legderekből fiaik ezren és tizezen veszték el Oroszország hófuvatagaiban, elhangzottak, s az elpusztított népszám újra helyreállott. Hanem a sebek, melyeket Franciaország a szabadságon ejtett ama vétkek által, melyeket e név alatt elkövetett, s azon nemtelen gondolkodás által, melynélfogva ezt a szent ügyet veszni hagyta, még elevenek és vérzők. Franciaország nemcsak magát vetette alá egy zsarnoknak, hanem a mi még rosszabb, minden helységek zsarnokainak új védelmi eszközöket és jogalapokat szolgáltatott, s elég vakmerőkké tette őket arra, hogy szemben az Istennel nyíltan hirdessék a korlátlan hatalom és föltétlen meghódítás istentelen tanát.

Napoleon most császár a vala Franciaországnak. Ki az emberi természettel kevésbé ismeretes, azt gondolhatná, hogy olyan ország, melynek határai most a Rajnáig vannak kiterjedve, még egy nagyravágyó embert is kielégíthetett volna. Hanem Bonaparte engedelmeskedett az előretörés ama törvényének, melynek a legnagyobb szellemek kiválóan alája vannak vetve; a szerzemény csak lánggra lobbantotta benne az uralkodási vágyat a helyett, hogy lecsillapította volna. Ő már rég feltette volt magában, hogy Európát, hogy a világot meghódítsa; a császári cím csak új erőt adott erre a szándékára. Ha nem félnénk, hogy az ismétlés által gyengítjük azt a meggyőződést, melyet mi különösen fölkelteni akarunk, bővebben szólnánk ama büntény iszonyatos volta felől, melyet az egyetemes uralomra törekvés magába rejt. Napoleon igen jól tudta, hogy micsoda nagy áron kellene megvásárolni azt a kitünő állást, melyre sovárgott. Tudta, hogy az út ahoz millió meg millió sebesülteken és elhullottakon, embertársainak senyvedő halmazain, elpusztított mezőkön, füstölő romokon és kirablott városokon vezet keresztül. Tudta, hogy minden lépéseit özvegyen maradott anyák, és szükséggel küzködő árvák jajveszéklései, elszakadt barátság és kétségbeeső szerelem könnyei kísérendik; és hogy a nyomornak e nagy tömegéhez a büntényeknek hasonló nagyságu tömegét fogja eléteremteni az által, hogy rablása és csalása eszközeit és részeseit határtalanul szaporítja. Tudta, mily nagy ár és mégis kész volt lefizetésére. De nem maradunk sokáig egy olyan gondolatnál, melyet kevesen, igen kevesen fognak fel és éreznek még eddig. — Elfordulunk tehát ezúttal e vállalatnak erkölcsi oldalától, s más

szempontból szándékozunk azt megtekinteni, mint a mely nagyfontosságu arra nézve, hogy igazságosan mérlegeljük ennek az embernek a maga bámultatására vonatkozó igényeit. Természetét és alkalmas voltát akarjuk megvizsgálni annak a rendszabálynak és politikának, melyet alkalmazott a végre, hogy Európának és a világnak meghódítását végrehajtsa.

Jól tudjuk, hogy ezen fejtegetésért nagy elbizottságot hányhat szemünkre a világ. Mondhatják, hogy az olyan emberek, kik a kabinetek titkaihoz nem férhettek, s az államügyekben részt nem vehettek, nem a legjobb birái oly ember politikájának, mint Napoleon. Nem erőlködünk ezt a szemrehányást megczáfolni. Nem tagadjuk helyzetünk kedvezőtlen voltát, s nem akarunk perelni olvasóinkkal azért, ha nézeteink igazságát kétségbe vonják. Azonban merjük állítani, hogy bárha távol valánk is korunk nagy eseményeinek színhelyétől, még sem valánk azoknak egykedvü szemlélői, s bárha tudjuk is, hogy egy s más tévedésnek ki vagyunk téve, mindazonáltal felfogásaink lényeges igazságáról mélyen meg vagyunk győződve. Ennélfogva tartózkodás nélkül mondjuk ki azt a véleményünket, hogy a Napoleon politikájában nem volt meg az élesen látó okosság, és hogy ő, miként előbb felhoztuk, képtelennek mutatta magát arra, hogy az idők jeleit felfogja s a kor követeléseinek eleget tegyen. Rendszere régi eszközök felújítása volt olyan időben, midőn a világ állapotja egészen megváltozott volt. A kard és a rendőrség elégséges vala neki arra, hogy Franciaországot rablánczra verje; hanem arra, hogy terveit az egész emberi nemzettel szemben végrehajtsa, még más erők is kellettek. Más segédforrásokat kellett volna fölfedezni vagy előidézni; de ezeknek előidézésére Napoleonnak — véleményünk szerint — nem volt képessége.

A körülmények, melyek között Napoleon egyetemes uralomra áhitozott, sok tekintetben különböztek azoktól, melyek között az előbbeni hóditók éltek. Könnyü volt Rómának, miután a királyságokat meghódította, azokat gyarmataivá tenni s erőhatalom által kormányozni, mert a nemzetek ekkor semmiféle kötelékek által sem valának egybekapcsolva. Kevés közlekedésök volt egymással. A származás és a vallás, az erkölcsök, a nyelv és a hadfolytatás különfélesége; a hosszas és kegyetlen háboruk következtében, s a miveltség általános hiánya miatt feltornyosult viszályok megakadályoztak szinte minden közös működést, és egymás sorsá-

ban való részvétet a nemzetek között. Az ujkori Európa ellenben mivel államok egyesülete vala, melyek a kereskedés, irodalom és egy közös hit által, eszméik és előhaladásaik közös kicserélése és ama politika által, mely évszázak óta egy olyan hatalmi egyensúly állítását tartotta főczél gyanánt szeméi előtt, melynélfogva minden egyes állam nemzeti függetlensége biztosítva legyen, szorosán összevalának kapcsolódva egymással. E körülmények befolyása alatt nagy előhaladást tett az emberi szellem, s maga a francia forradalom nem egyéb vala, mint az emberi tehetségeknek az előtt soha nem tapasztalt felbuzdulása és kifejlődése, a szellemi hatalomnak és ismeretnek a társadalom sokkal nagyobb osztályaiban lett elterjedése, mint valának azok, a melyek azelőtti korszakok bármelyikében e hatalomnak és ismeretnek részesei voltak. Sőt az a hatalom is, mely felett Napoleon rendelkezett, egy olyan lelkesedésre vala visszavihető, mely lényegében nemes volt, s a mivel világnak jobb társadalmi intézmények utáni törekvéseit árulta el. Világos, hogy a társadalomnak ilyen állapotához a régi hódítási tervek, s aránylag miveletlen korszakok elvei nem valának alkalmasak. Egy nagy-ravágyó embernek ugy kell vala az útakat egyengetni, hogy magát a világ új mozgalmainak és ösztönzéseinek szövetségeseivé tegye. Egy olyan hatalmas tengeri erő létezése, mint az Angolhoné, mely a Világ-tengeren való uralkodása és meszsze kiterjedett kereskedése által minden országokkal egybeköttetésbe jött vala, s a mely egyszersmind abban az irigylésre méltó előnyben állott, hogy Európában a legszabadabb elvű intézményekkel birt, már magában elégséges indok lehetett volna arra, hogy lényegesen módosítson a császár azon a politikán, mely által most egy államnak a nemzetek élére kell vala állítódnia. Valójában ugy látszik, hogy Bonaparte Anglia befolyásának sajátságos természetét soha sem volt képes felfogni, s az erőszakos eljárások, melyek által ő ez országnak a szárazfölddel való régi összeköttetéseit szétszaggatni próbálta, csak nagyobb erőt adtak eme befolyásnak, midőn az érdek kötelékeihez még a rokonszenv, a közös szenvedés és közös veszély kapcsolatait is hozzácsatolták.

Erőszak és megvesztegetés valának a Napoleon nagy eszközei, s felhasználta ezeket minden leplezés vagy tartózkodás nélkül, nem aggódva azon, hogy mennyire bántja meg és fegyverezi fel maga ellen ez által Európának erkölcsi és nemzeti érzelmeit. A francia nép katonai szellemére és erélyére támaszkodott ő főkép-

pen. Politikája főeszközeinek egyike az volt, hogy Franciaországot katonai néppé tegye, s ez sikerült is neki. Igaz, hogy a forradalom nem csekély mértékben egyengette számára e részben az útakat. Hogy művét végrehajtsa, nemzeti nevelési rendszert hozott be, melynek végcélja az volt, hogy az egész franciaországi ifjúságot katonai életre nevelje, hogy kis korától fogva barátkoztassa meg a szellemet ezzel a rendeltetéssel, s a dicsőség eszméjét csaknem kizárólag a fegyverekkel kösse össze. A conscriptio teljes erőt adott ennek a rendszernek; mivelhogy minden ifju ember számot tarthattott arra, hogy a sereghez beszólíttják, a nevelés első feladata természetesen az volt, hogy azt a katonaságra képessé tegye. A köztisztességek, melyekben a katonai képesség részesült, a szoros részrehajlatlanság. melynél fogva csak az érdem léptetődött elé, elanynyira, hogy a legalsóbb rendü származás sem vala gát az olyan állásokra való jutásban, melyeket Európában a legfőbbek gyanánt tekintettek, lángra lobbanták az egész nemzet becsvágyát, s kizárólag a harczmezőre irányozák. Igaz ugyan, hogy az özszeírás súlyát, mely az ifjúság sorait oly borzasztólag megritkitotta, s a családokban mindenfelé aggodalmat, bánatot és árvaságot terjesztett el, mélyen érezték Franciaországban. Hanem Napoleon ismerte a fajt, melylyel baja volt; s a győzelem fénye és a nagy ország czime által sikerült neki, hogy kibékitse azt egy ideig a legfájdalmasabb családi veszteségekkel s az emberéletnek azelőtt példátlan feláldozásával. Ilyen módon tehát biztosította uralkodásának azt az eszközt, melyet a legnagyobb fontosságúnak tartott, t. i. egy nagy katonai hatalmat. Másfelől azonban azok az ingerlő szerek, melyeket ő erre a célra mind untalan kénytelen vala nyujtani a francia hiuságnak, a dicsekedő hang, melyen Franciaország győzhetetlen hatalmát a világnak kürtölték, a fenhéjázó irmodor, mely e dicsőségittas népnek mindinkább jellemző vonása lön, folytonosan ingerelte Európa nemzeti szellemét és büszkeségét, s mély gyűlöletet oltott belé az uj és felfuvalkodott császárság ellen, mely gyűlölet csak a kedvező pillanatra várt, hogy a lealázás adósságát kamatostól együtt visszafizesse.

Európa helyzete, hitünk szerint, egyetemes uralom felállítását csupán anyagi erő által, nem engedte meg. A kardnak, bármennyire jelentékeny is, csak másodrendü szerepet kelle játszania. Ugy tetszik nekünk, hogy az igazi út, melyet Napoleonnak követnie kellett volna, nem csak Európa állapotja, hanem amaz eszközök által

is ki volt jelölve, melyeket Franciaország forradalma kezdetén a leghatályosabbnak talált. Azonosítania kellett volna magát némely fontos érdekekkel, véleményekkel és intézményekkel, melyek által minden nemzetnél egy nagy pártot magához bilincselte volna. Arra kell vala törekednie, hogy legalább látszólag jó ügy mellett kardoskodjék a régi államintézményekkel szemben. Politikájának kulcsa az kell vala hogy legyen, hogy magát a legszembeesőbb és a leghasznosabb módon ellentétbe tegye a régi kormányokkal. Élére kell vala állania a dolgok amaz új rendének, mely a társadalmi élet megjavításának képét viselte volna. Még a köztársasági formák megsemmisítése sem akadályozta abban, hogy ezt az utat vagy bármely más olyast kövessen, mely számára a tömeg rokonszenvét biztosítsa. Mindamellett is vonhatott volna a maga államkormányzása és a többi államokéi között oly széles válaszfalakat, melyek oda czélozzanak, hogy a régi uralkodóházakat homályba borítsák. Eldobhatta volna a régi fényt, a régi formákat, fényt szerezhethet vala magának intézményeinek egyszerűsége által, kiemelkedhetett volna ama könnyebbítések útján, melyeket az által fogott volna szerezni népének, hogy ezt egy pazarló és fényes udvartartásnak terheitől megkímélte. Dicséretet vallhatott volna azokkal a nagy jótéteményekkel, melyekben Franciaország az által részesült, hogy egyforma törvényeket hozott be, melyek a lakosságnak minden osztályait egyformán védelmezték, s e tény által mintegy erkölcsi zálogot adhatott volna a világnak mindazon hűbéri egyenlőtlen állapotok eltörlésére, melyek mind eddigelé rútitják Európát. Reámutathatott volna azokra a kedvező változásokra, melyek a birtokviszonyokba az ezeket bilincsben tartó örököségi törvényeknek, az elsőszülöttségi jognak, s egy kevély aristocratia kizárólagos előjogainak eltörlése által állottak volna be. Elég visszaélést találhatott volna, melyek ellen mint előharczos lépjen fel. Ha e szerint új intézmények élére áll vala, melyek a hatalomnak más kezekbe jutását fogták volna magukkal hozni, és a népnek valódi javításokat fogtak volna nyújtani, ekkor a bátrakat és vállalkozó szelleműeket mindenütt zászlója körül gyűjthette, és a nemzeti előítéleteket, melyeknek zsákmányául esett, mindenütt lefegyverezhette volna. A forradalom volt még a hatalom igazi eszköze. Szóval, Napoleon olyan korszakban élt, midőn állandó és egyetemes uralkodást csak egy vagy más olynemű elvek és intézmények útján alapíthat vala, melyekre látszólag teljesen rászenteszte volna magát.

Ámde lehetetlen volt egy olyan embernek mint Napoleon, egy olyan rendszert, a milyent itt körvonalalaiban megjelöltünk, elfogadni, avagy talán csak felfogni is; mert ez teljesen ellentétben állott amaz önző, önmagára támaszkodó és nagyravágyó iránynyal, mely az ő lelkiületének legszembeeszkőbb vonása volt. Ő elég erősnek hitte magát nemcsak a nemzetek legyőzésére, hanem arra is, hogy azokat hatalmában fogja tartani ama szent bizalom és bámulat által, melyet jelleme beléjük fog önteni, s ezt az eszközt mindeniknél feljebb becsülte. Közvetett uralkodás, a népeknek intézmények, alapelvek, vagy ha szintén előítéletek utjáni kormányzása, melyeknek ő csak apostola és védelmezője kell vala hogy legyen, teljesen egybeférhetetlen volt akaratjának amaz erőszakos hatalmával, ama szenvedélylyel, hogy az emberiséget bámulatba ejtse, s ama győzhetetlen volta felőli meggyőződéssel, melyek benne uralkodó érzelmek valának, s az erőszakot uralkodásának kedvencz eszközévé tették. Inkább szerette, hogy ő legyen egyedül országának nagy, kézzelfogható és egyetlenegy kapcsa; hogy lássa képét visszásugározni intézményeinek mindenikéről; hogy legyen központ, melyben a dicsőségnek minden sugárai egyesülnek, és a melyből minden lendület kiindul. Ezen önzésnél fogva a legtávolabbról sem álmodott arról, hogy magát a világ erkölcsi minőségéhez alkalmazza. A kard volt választott fegyvere, s azt minden titkolódzás nélkül használta. Nemzeteket és uralkodókat egyaránt bántalmazott. Nem kísérté meg, hogy lánczaikat megaranyozza, vagy pedig az igát szeliden a nyakukhoz alkalmazza; zsarolásainak tulságos volta, követeléseinek vakmerősége, s az a szemtelen nyelv Európával szemben, melyről ő ugy beszélt, mint nagy ország vazalljáról, nyilván mutatták, hogy ő uralkodni szándékszik, és pedig nemcsak ugy, hogy az emberek érdekeivel, véleményeivel és nemzeti érzelmeivel öszhangzásba hozza magát, hanem ugy, hogy mindezekkel dacolni fog.

Könynyü lenne egy sereg esetet hozni fel, melyekben ő az egyetlen politikát, mely által győzhetett volna, annak a meggyőződésnek áldozta fel, hogy az ő nagysága minden ellenzéket, melyet erőszakoskodása netalán fölkelthetne, tulsulyozhat. Olyan korszakban, melyben a kereszténység némi hatalmat gyakorolt, bizonyára mégis megérdemelnek vala némi figyelmet a társadalom erkölcsi meggyőződései. Hanem Napoleon a kelletinél erősebbnek tartotta magát arra, hogy a leggyalázatosabb tényeket nevének fényével elfedezze,

sőt hogy hangos tetszésnyilatkozatokat csikarjon ki büntényeiért szerencséjének ragyogványa által. Nem vett magának fáradságot arra, hogy magának belső tiszteletet szerezzen. Saját szemei előtt hatalmasabb volt ő, mint a lelkiisméret, és így maga ellen fordítá az erkölcsiség és erény hatalmát és haragját minden kebelben, a hol még csak szárlást találhatott ez az isteni élet-elv.

Ugyanez a vak önzés ösztönzé, ragadá arra is, hogy Európának minden trónusait az ő nevét viselő emberekkel rakja meg és saját képmásait szaporítsa mindenütt. A helyett, hogy a meghódított tartományokban azoknak kebeléből tett volna alkalmas és erélyes embereket, kik jobb intézmények fentartása által a nép nagy tömegeit a magok részire vonták, és mégis a régi uralkodóházak iránti ellenségeskedésöknél fogva sorsukat az övével egybekötötték volna, olyan embereket tett a népek fölibe, mint Jerome és Murat. Ez által irigységet hintett el hatalma ellen, s egyszersmind bizonytalanná tette azt; mert minthogy az ő teremtményei közül, ha szinte jó gondolkozásuak valának is, meg nem vala engedve egynek sem, hogy alattvalóival magát azonosítsa s az ország szívében gyökeret verjen, sőt inkább kényszerítve valának úgy jární el, nyíltan és tartózkodás nélkül, mint a franczia császár poroszlói és helytartói; ennélfogva semmi befolyásra és hatalomra sem tehettek szert, és semmi segélyerőt sem nyujthattak azoknak a veszély órájában. Egy intézkedésénél sem gondolt Napoleon arra, hogy ügyének a népek hajlandóságát biztosítsa. A bámulatba-ejtés, a megrémités és az erőszak valának az ő fegyverei, és saját nagy neve trónusának választott oszlopa.

Oly kevésbé gondolt Bonaparte arra, hogy a különbséget és ellentétet maga és a régi uralkodóházak között szembetünővé tegye, s az embereket új elvek és intézkedések által magához bilincselje, hogy inkább az a nagy gyöngesége volt — legalább mi annak tartjuk hogy a monarchia régi formáit újra fölelevenítette, a régi udvar modorait utánmajmolta, és így magát a törvényes uralkodók osztályába besorozta. Ez nem csak annyí volt, mint megfosztani kormányát attól a tekintélyes állástól, melyet annak szerezni lehet vala, s attól az érdektől, melyet ez a régi intézmények megjavítása által kelthet vala fel maga iránt, hanem ez annyí volt, mint versenytárs gyanánt lépni be olyan pályatérre, a hol ő csak hátul maradhat. Koronákat téphetett le ugyan a monárchák fejeiről; de teljességgel nem állott hatalmában, hogy azoknak vérét ereibe ve-

zesse, sem hogy személyéhez azokat az eszméket és képzeteket társítsa, melyek elődök hosszú sorához csatlakoznak, s udvarának azt a kecseljes modort kölcsönözze, mely a régi fejedelmi házaknak sajátja. Az ő valódi politikája az lett volna, hogy vesse meg azokat a kitüntetések, melyekkel nem versenyezhetett; s ha egy új korszak alapítójának lángelméjével és szellemével bírt volna, a koronának s a hatalom más régóta viselt jelvényeinek helyébe, a nagyságnak valamely új és egyszerű nemét, a méltóságnak új diszjeleit kell vala fölvennie, melyek inkább összhangzók legyenek egy felvilágosult korrall, s méltóbbak egy olyan emberhez, a ki teljességgel nem akart csak közönséges király lenni. Azon politika által, melyet elfogadott, ha ez csakugyan megérdemli e nevet, nem lön egyéb, mint egy közönséges király, s oly szellemet árult el, mely kora szükségének és igényeinek megfelelni nem képes. Tudva van, hogy az értelmi előhaladás sokat tön Európában arra nézve, hogy az emberek tiszteletét a külső fény és szemkápráztató pompa iránt csökkentse. A főnemesség tagjai megtanultak annyit, hogy hivatalos díszöltönyeiket a közönséges életben félretegyék, s csak úgy jelenjenek meg, mint mivelt emberek. Még a királyság is határt kezdett szabni pompájának, s mindez előhaladásokkal szemben Bonaparte annyira vete-medett, hogy jelmezeket tanulmányozzon, udvari öltözékek és szokások fölül törvényeket hozzon s uralkodó társaira azoknak saját terén homályt vessen. A nemzetek meghódítója cziméhez az udvari szertartások mestere czimét is hozzá kívánta csatolni. Abban a nyugtalan és szorongató kívánságában, hogy a királyok kasztjához vagyis osztályához tartozzék, a legszörszálhasogatóbb módon megkivánta ama külső formások és udvariasságok megtartását, melyeknek útján ezekhez közelíteni lehetett. Nem elégedve meg ezzel a régi uralkodókhoz való közeledéssel, a kikkel semmi közös érdeke sem volt, s a kiktől nem lehet vala eléggé távol tartania magát, házassági szövetség útján törekedett Európa királyi családjaival egybeköttetésbe jönni, s családját egy régi császári törzsbe beoltani. Ez vala a legjobb út arra, hogy a közvéleményt régi csatornáiba visszavezesse, Európát régi előítéleteihez visszatérítse; a törvényességet fölemelje s minden olyas reményt semmivé tegyen, mintha ő, a nemzetek életében valamely jótékony változás előidézője akarna lenni. Különösnek látszhatik, hogy önző természete meg nem óvta őt az ószerű monarchia utánzásától. Hanem az ő önzése, habár határtalan vala is, sem magasztos nem volt, sem nem vala támo-

gatva olyan lángelme által, mely gazdag és leleményes lett volna egyébben, mint a hadviselésben.

Most már hatalmának egész magaslatáig követtük Napoleont s közöltük nézeteinket ama politika felől, mely által ő ezt a hatalmat tartóssá és korlátlaná tenni reméllette. Bukása könnyen kimagyarázható. Az önbizalom és maga-nagyzás ama szelleméből származott ez, a melynek anynyi bizonyságait láttuk. Spanyolországban kezdődött. Ez az ország tényleg az ő birodalmának egy provinciája volt. Napoleon azt akarta, hogy névszerént is azzá tegye, hogy egy Bonapartét tegyen reá, s e szerént hatalmának még inkább szembetünő jelvénye gyanánt állítsa fel. E végre elrabolta az ország királyi családját, felerelgte ez által a nép meggyőzhetetlen szellemét, s miután Spanyolország térein és hegyeiben Franciaország legjobb vérét elfecsérelte, elvesztette ezt az országot örökre. Ezután következett az Oroszország elleni hadjárata, egy olyan hadjárat, mely ellen legjobb tanácsadói kifogásokat tettek, de a mely mégis minden áron ajánlatos kell vala hogy legyen egy olyan ember előtt, a ki magát ugy tekintette, mint kivételt a maga fajából, s képesnek arra, hogy a természet törvényein győzedelmeskedjék. Önbizakodása és minden ellenmondás elleni türelmetlensége anynyira örült vala, hogy Svédországot, Franciaország régi szövetségesét, bánatalmai által abban a pillanatban kergette Oroszország karjaiba, midőn éppen azon volt, hogy ennek a hatalmas országnak szívébe rontson. Oroszhoni hadjáratára nem kívánunk bővebben kiterjeszkedni. A történelemnek minden szomorú lapjai között egy sincs szomorítóbb, mint a mely a francia hadseregnek Moszkauból való visszavonulását rajzolja. Emlékezünk, hogy midőn Napoleonnak az Oroszországban szenvedett veresége felőli hír hazánkba eljutott, azok közé tartoztunk, kik a felett újongottak, nem gondolván egyébre, csak annak eredményire. Hanem a midőn későbbi és részletes tudósítások világosan szemünk eleibe állították ezt a hasonlithatatlan francia hadsereget megtörve, kiéhezve, lemészárolva, a hófuvatagok alatt menedéket keresve s a rettenetes hideg miatt oda veszve, ekkor csaknem a bűnösség öntudatával gondoltunk vissza örömünkre, s valódi bánattal bűnhödtük meg azt az érzéketlenséget, melyet embertársaink szenvedései iránt mutattunk. Tudjuk, hogy Napoleonnak ebben a szerencsétlen hadjáratban tanusított magatartása felől sok érdekes jegyzékek vannak közzétéve a Segur gróf emlékirataiban, egy könyvben, melytől el-

borzadtunk ama szenvedések és inségek miatt, melyeket az részletesen rajzol. Kevés tárgyat képzelünk, a mely Shakespearehez méltóbb lett volna, mint Napoleonnak lelkülete abban a pillanatban, midőn sorsa el volt döntve; midőn győzedelmeinek feldagadó árja rögtön megállott és visszafelé hömpölygött; midőn győzhetetlensége felöli álmai mint egy menykőcsapásra félbeszakadtak; midőn a szó, mely nemzeteket ejtett rettegésbe, mint tehetetlen hang enyészett el a jégheg pusztaságban, s az, a kinek szellemét Európa nem tudá korlátok közé szorítani, a fogságra jutás sorsának félelmétől indittatva futásnak eredett. A csapásnak egy ilyen uralkodni vágyó, daczos és megalázódásokhoz éppen nem szokott lélekre nézve irtozatosnak kellett lenni. A rendkívüli lelkiharcz abban a pillanatban, midőn a szokatlan parancsokat a visszavonulásra kiosztotta; lelkének nagy fájdalma és szomorusága, midőn derék katonáit és szemenszedett testőrseregeit a hófuvatagokba sülyedezni és maga körül seregenként odaveszni látta; az ő vonakodása veszteségei részleteinek megtudásától, nehogy ezáltal az önmagán való uralkodást elveszítse; a könnyelműség és a tréfás hang az abbé de Pradt-tal folytatott beszélgetés alkalmával, a melyek olyan lelket árultak el, a mely magáról egy elviselhetetlen terhet legördíteni törekszik, maga magával küzködik, s szerencsétlensége ellen harczol; s végezetre, de a mi azért nem kevesebb, az a megátalkodott és megrogzött szándék, mely a már-már elvesztett hatalomhoz, mint az életnek egyetlen javához, még most is anynyira kapaszkodik; belső küzdelmei egy ilyen léleknek olyan anyagot szolgáltatott volna a nagy színműirónak, mely az ő rendkívüli tehetségeihez méltó lesz vala.

Az orosz hadjáratnak helyre nem hozható szerencsétlenségei következtében a világmentesség tényleg ki lőn esve a Napoleon kezéből. A győzelem dagálya apályra fordult, hogy többé soha vissza ne térjen. A varázs, mely a nemzeteket lekötve tartotta, szétfoslott. Napoleon nem vala többé a győzhetetlen. A katonai erőszak, mely a népek szellemét elnyomta vala, meg lőn törve, s az általok szenvedett jogtalanságnak és gyalázatnak régóta elfojtva levő érzelme a Vulkán tüzéhez hasonlóan tört elő. Bonaparte talán biztosithatta volna még a maga számára Franciaország trónusát, de Európa nem tudta, nem akarta elismerni. Sokkal makacsabbul öszszekapcsolta magával a világ ura szerepét, hogysen azzal felhagyhatott volna. Közepette ama sötét előjeleknek, a melyek körülötte ösz-

szecsoportoztak, mégis csudálatos megmenekülési jeleneteket pillantott meg multjában egy s más veszélyekből, az önmaga által tulajdon-
 becsült tetteirejében pedig azt az eszközt látta, mely által özsze-
 omlott hatalmát újból fölépítheti. Ennélfogva — úgy látszik — soha
 sem szállotta meg lelkét az a gondolat, hogy fenhéjazó igényeiről
 önként lemondjon, s kipótolhatatlan veszteségei csak ösztönök va-
 lának újabb erőfeszítésekre. Sőt még azon is kételkedünk, ha vajjon
 Napoleon más utra tért volna-e még akkor is, ha helyzetét teljesen
 átlátta vala. Bárha kétségbeesve is, hihetőleg mégis új sereget
 szedett volna össze, s körömszakadtáig harczolt volna. Egy olyan
 lélekre nézve, mely egész boldogságát abba helyezte, hogy senki
 hozzá hasonló ne legyen, elszenvedhetetlen az a gondolat, hogy bár
 a királyokkal is egyenlő lépcsőre szálljon alá. A Napoleon lelke
 anynyira el volt telve a világhuralom felőli képzelődésekkel, hogy
 Franciaország, bárha a Rajnától a Pyreneusokig terjedett, mégis
 igen szűknek látszott előtte. Nem tudott megférkezni benne. Ugyan-
 ezért még akkor sem vesszük észre az engedékenységnek semmi
 jeleit ő benne, midőn szerencséje csillaga halványulni kezdett. Ő
 nem tudott — a mint maga mondá — „egy elhomályosodott
 koronát“ viselni, azaz: hogy egy olyan koronát, a mely fényesebb
 nem vala, mint Austria és Oroszország koronái. Mind csak nem
 szünt meg a szokott parancsoló hangon beszélni. Semmi egyéb
 változást nem mutatott, csak azt, a mit az ellentállás a makacsoknál
 előidézni szokott: kikelt a béketüresiből és elkeperedett. Szemre-
 hányásokkal tetézte tábornagyjait és a törvényhozó testületet. Bán-
 talmakkal illette Metternichet, azt az államférfit, a kitől sorsa
 mindenekfelett függött. Csipős gúnyokkal ingerelte Müratot, a me-
 lyek ezt elkezerítették s az urától való elpártolását siettették, ha
 el nem határozták. Szembeszökő példája a sors visszatorlásának
 az, hogy éppen akaratjának erőszakos volta és komor szigora, mely
 őt hatalomra emelte vala, üzte mostan ama föltételek elhányására,
 melyek számára még egy rettegett hatalmat hagynak vala meg. És
 ez az erőszakosság teljesen elő is idézte az ő bukását. Méltóságán
 alólinak tartotta az eseményektől tanácsot fogadni el, s oly megá-
 talkodottan folytatta tovább a harczot, a mely egy elkényeztetett
 gyermeket juttat eszünkbe, a ki makacsul szorit magához valami
 olyast, a miről tudja, hogy elvégre mégis csak el kell vesztenie, s
 reménység nélkül küzködve mindaddig ellentáll, valameddig kicsin
 ujjai egyik a másik után le nincsenek bontva arról a tárgyról, mely

anyanyira szívéhez tapadott. Így bukott el Napoleon. Nem kísérik tovább az ő történetét. Az ő visszavonulása Elba szigetére, betérése Franciaországba, teljes megbukása és száműzetése sz. Ilonára, habár nevelik is történelmének regényes voltát, még sem vetnek semmi új világot jellemére, s ennél fogva jelen czélunkat legkevésbé sem mozdítják elő. Fordulnak elé ugyan életének ebben a szakaszában olyan jelenetek, a melyek nem éppen egyeztethetők össze azzal a szilárdsággal és öntudatos felsőbbiséggel, a melyek neki sajátjai valának. Azonban nem lehet várni, hogy egy olyan ember, a kinek jelleme a külső benyomásoknak anynyira ki vala téve, s a ki az erkölcsi elveknek maga felett oly kevés hatalmat engedett, egy császárnak és egy hősnek méltóságát és öntiszteletét. Ilyen súlyos csapások között, sértetlenül megőrizze.

Ez észrevételek folytában egyszerüen és nyíltan kimondottuk nézetünket a hóditó, az első consul és a császár felől. A tárgy azonban oly fontos és vonzó, hogy fáradságra méltónak tartjuk, ha szintén némely ismétlések koczkáztatásával is, egy rövidebb átnézetbe foglalni össze azon fővonásokat, melyek előttünk a Bonaparte Napoleon erkölcsi és értelmi jellemében feltűnni látszanak.

Értelmi ereje különösen kitünő volt a gondolat gyorsasága által. Egy pillanatra átlátta azt, a mit a legtöbb és nálánál még magasztosabb szellemü emberek csak tanulmány utján valának képesek felfogni. Inkább közvetlen szemlélődés által rohant a következményre, mint megfontolás által. A háboruban, az egyetlen dologban, a melyben mester volt, a maga és ellenfele állásának döntő pontjait egy pillanat alatt felfogta s azonnal kapcsolatba hozta azon mozdulatokat, melyek által egy tulnyomó hadierő váratlan dühvel neki eshetik az ellenséges hadivonal megsebezhető oldalának s egy hadsereg sorsa egy nap alatt eldőlhethet. Értett a hadviseléshez, mint tudományhoz; hanem szelleme sokkal merészebb, rohanóbb és ellenállhatatlanabb volt, hogysen mesterségének gépies szabályai által magát korlátoztatni engedje.

Míg a régi hadseregek mesterséges szabályok szerint harczoltak, rajta a lángész valódi ismertető jelét lehetett észrevenni, mely a nélkül, hogy a hadszabályokat megvesse, mégis tudja mikor kell szakítani velök. Teljesen fel tudta fogni horderejét ama rendkívüli erkölcsi erőnek, melyet a hadimüveletek ujdonsága és gyorsasága által lehet nyerni. Bámulatba ejtette és elzsibbasztotta ellenségeit előreláthatatlan és rohamos támadásai által, s azzal a

hirtelenséggel, melylyel a csata vihara reájok rontott; s míg katonáit az újkori fegyelem előnyeiben részesítette, egyszersmind a régi, durva időszakok elragadó lelkesedését, mondhatni vakdühét öntötte beléjük gyors és döntő mozdulatai által. Ez a tehetség, melynél fogva az ellenséget megzavarta és bátorságából kivette, a maga soraiban pedig oly biztosságot és felüldítő bátorságot terjesztett el, mely a háborut időtöltéssé és a győzedelmet kétségtelenné tenni látszék, kiváltképpen kitüntette Napoleont egy olyan korszakban, a mely rendkívüli katonai tehetségeket szült, s egyike vala jövőjök hatalma legfőbb eszközeinek.

Eme csudálatra méltó hatásai a gondolat gyorsaságának, a mely Bonapartét különösen jellemzi, új hadviselési módjának döntő eredménye, s az a csaknem hihetetlen gyorsaság, melylyel az ő hirneve minden népeknél elterjedett, nem kevésbé folyt be arra, hogy jellemének határozott irányt adjanak s egy ideig az országok sorsát elhatározzák. Ezek az eredmények mind inkább erősíték ő benne hatalmának öntudatát. Nagyravágyásának erejét és vakmerőségét még inkább nevelék; a dicsőség felől való határozatlan álomképeinek alakot és tartalmat kölcsönöztek, s a legfőbb hatalomnak heves reményeit lánggra lobbantották ő benne. Az a kitörő bámulás, melyet legelső hadjárata idézett elő, különösen rossz befolyást kellett hogy gyakoroljon ő reá, mivel nagyravágyásának azt a sajátságát adta meg, mely őt anynyira jellemezte, s a mely egyformálag folyt be mind a fölemelkedésére, mind a megbukására. Azzal kezdette, hogy a világot bámulatba ejtse; hogy rögtöni és általános hatást idézzen elé, a milyent az újabb idők nem értettek. A bámulatba ejtés tehát nem kevésbé lön életének nagy célja, mint az akaratjának erélye általi uralkodás. Ezután nem volt elég Bonaparténak, hogy uralkodjék. Szükségévé vált, hogy feltűnést okozó, merész, fényes és váratlan eredmények által az emberek lelkeit meglepje, megvakítsa, leverje. Nem volt elég neki, hogy csak kormányozzon, habár annál korlátlanabbul is, ha csendesen és észrevétlenül kellett volna kormányoznia. Szükségévé vált, vagy legalább mindenképpen azon volt, hogy bámulatba és szent borzalomba ejtés által kormányozzon, melyeket nevének nagysága és rettegett volta s hatalmának világ eleibe állítása által keltett fel, a mely hatalom minden szemeket reászegzett, és őt minden nyelvek beszélgetéseinek tárgyává tette. Hatalom volt az ő legfőbb célja, hanem olyan hatalom, a melyet éppen úgy bámuljanak, a hogy

éreznek; olyan hatalom, mely csodaszerűleg ihlesse az embereket, régi trónusokat rázzon meg egy földrengéshez hasonlóan s új alkotásainak hirtelensége által valami olyanszerű hódoló bámulatot keltsen fel, melyet a csuda szokott előidézni. Ilyen volt — a mint véljük — az ő hirnév szeretetének különös és sajátos jelleme. Egy beteges szenvedély vala ez a bámultatásnak ama bizonyos neme iránt, mely az emberi természet alapvonásainál fogva nem lehet tartós, és a melynek a maga támogatása végett szüntelen való és mind inkább ingerlő, izgató ujságokra van szüksége. A csupa tiszteletet megvetéssel utasította volna vissza. A nyugott bámulás, ha szinte általános és tartós lesz vala is, üres és izetlen lett volna reá nézve. Villanyozni és leverni akart minden áron. Hatásvadászatért élt. A világ volt színpadja, s keveset gondolt vele, hogy micsoda szerepet játszodjék rajta, csak hogy a deszkákon úgy jár-hasson körül, mint egyedüli hős, s a tetszésnek oly zajos nyilatkozatait kelthesse föl maga iránt, a melyek minden más hirnevet elnémitsanak. A harcban az általa elérni óhajtott diadalok olyanok valának, a melyekben ellenségeit egy szélvészhez hasonlólag elseperni láttassék; s katonáinak roppant és hallatlan feláldozása a sebes marsokban és vakmerő támadásokban, melyeknek győzedelmét köszönhette, legkevésbé sem csökkentette ezeknek becsét a győző szemei előtt. Békében szerette tartományaiban keresztül nyargalni; a jobbitásokra alkalmas helyeket egy pillanattal kikémlelni; terveket adni, melyek ujdonságuk és nagyszerűségöknél fogva bámulatra ragadjanak; egy pillanat alatt olyan műveket tervezni, melyeket egy egész emberkor sem képes létrehozni s ember feletti lelki erő benyomását hagyni maga után.

Azonban a mi vázlatunk Bonaparte jelleme felől nagyon hiányos lenne, ha hozzá nem tennők, hogy őt semmi sem jellemzi erősebben, mint a maganagyzás szelleme. Szellemének és akaratjának rendkívüli ereje, melyek által anynyi vetélytársat és ellenséget levert, s anynyi akadályt legyőzött, a melyek legyőzhetleneknek látszottak, azt az öntudatot ébresztették föl benne, hogy ő valami nagyobb az embernél. Kevélységre és maganagyzásra való erős hajlama a csudálatos szerencse és határtalan tetszésnyilatkozatok által csaknem örjögő meggyőződéssé fokozódott fel benne a maga emberfeletti nagysága felől. A maga szemei előtt kiválva állott a többi emberek közül. Őt nem lehetett az emberiség mértékével mérni meg. Ő nem vala meggátolható ama nehézségek által,

a melyek elől minden más emberek visszahátráltak. Nem vala alávethető ama törvényeknek és köteleztetéseknek, a melyektől azt várta az ember, hogy minden egyebek engedelmeskednek azoknak. A természetnek és az emberi akaratnak meg kellett hajolniok az ő hatalma előtt. Gyermeké és kegyencze volt a szerencséének, s ha nem is ura, de legfőbb tárgya a sorsnak. Történelme a maganagyzásnak és tulzásnak olyan szellemét mutatja fel, a mely páratlanul áll a felvilágosult századokban, és a mely minket akaratlanul a kelet királyaira emlékeztet, a kiknek születésöktől fogva, éppen mint az isteneknek, tömjént nyujtanak. Ez a maganagyzás vala főforrása büntényeinek. Hiányzott benne az embertársaival való közös természetnek érzete. Neméhez semmi rokonszenve sem volt. A testvéri szeretetnek amaz érzelve, mely az igazán nagy lelkekben különös erélylyel működik, és a melynél fogva azok magukat az emberi nemzet érdekeiért szives készséggel feláldozzák, teljesen ismeretlen volt előtte. Szívének vad verései között soha sem volt egy dobbanás is önzéstelen szeretetből. Szétszaggatta a kötelékeket, melyek az embert emberhez fűzik. Az embernek igazi boldogságát, mely az efkölcsi erőnek és emberszeretetnek az önző szenvedélyek feletti győzedelmében áll, ellökte magától, hogy a zsarnok magános örömét élvezhesse. Felruházva olyan tehetségekkel, melyek őt a jóltevő istenségnek dicső képviselőjévé és szolgájává tehatték volna, s a természetnek olyan érzelmeivel, a melyek dicső erényekké magaszosulhatnak vala fel, inkább akart nemétől, embertásaitól különválni, azoknak szeretetéről, becsüléséről és hálájáról lemondani, csakhogy bámulat, rémület és csudálat tárgya lehessen előttök; s ezért az önző, sivár szerencsééért odaadta békességét és örök dicsőséjét.

Ez a saját neme feletti vakmerő maganagyzása mindjárt pályájának kezdetén elétört. Első szerencsés hadjáratai Olaszthonban a parancsoló hangját adták meg neki, s ez el sem is hagyta egész az utolsó órájáig. Alig teheti az ember, hogy meg ne lepessék ama természetes modor által, a melyen ő beszélgetéseiben és kiáltványjaiban a legfőbb méltóságot igénybe veszi. Soha sem érezzük rajtok, mintha csak játszaná az urat. Kegkevényebb követeléseiben is egész lelkéből, a vele született nyelven beszél. Irálya dagályos; de soha sem erőltetett, mintha netalán érezte volna, hogy olyan szerepet játszik, mely valódi jogigényeit feljülhaladja. Még akkor is, midőn elég balga és istentelen volt magának csudaerőt és isteni küldetést tulajdonítani, beszédje úgy mutatta, hogy valóban úgy

vélekedik, mintha az ő jellemében és hőstetteiben volna valami olyas, a mi az ő istenkáromló önhittségének az igazolás színezetét adhatná. Ugy látszott előtte, hogy a világ feletti uralkodás bizonyos tekintetben az ő joga; mert semmi egyéb, hanem csak ez felelt meg azoknak a fogalmaknak, melyekkel ő maga felől birt; s ez nem csak szójárás volt, hanem olyan beszéd, a melynek ő némi hitelt tudott szerezni, midőn egymásután következő győzedelmeit „sorsa bételjesedésének” nevezte.

Hanem a maganagyzásnak ezen szelleme okozta az ő szerencsétlenségét is s ez vonta reá a legirtózatosabb büntetéseket, és pedig az által, hogy magas szellemi tehetségeit megrontotta és elferdítette. Legelőbb is az ő éles és tiszta értelmét zavarta meg, a képzelődő erőnek tulsulyt adott az ítélet felett, szellemének leleményességét és termékenységét nyugtalan és hirtelen való tevékenységi kórsággá változtatta, és így olyan tervekbe bukatta, a melyek, miként ezt tanácsosainak bölcsesége előre megjósolta, az ő veszedelmét idézték elő. Egy olyan emberben, a kit hiu kevélysége az emberi lények sorából kivett, hiányzani kellett a józan megfontolás alapjának. Minden dolgok lehetségeseknek látszottak előtte. Az ő lángelméjét és szerencséjét nem akadályozhatták azok a korlátok, melyeket a tapasztalás az emberi erőnek kiszabott. A rendes törvények nem valának alkalmazhatók reá. Sőt éppen ingert és indokot talált a cselekvésre azon akadályokban, melyek elől mások hátráltak volna; mert emelniök kellett győzedelmének dicsőségét, s a világ bámulatának új táplálékot kelle hogy adjanak. Ennélfogva újra meg újra berohant egy-egy ellenséges tartomány mélységeibe s egész szerencséjét és hatalmát egyetlen csata kimenetelétől tette függővé. Vakmerősége azonban maganagyzó és csak egymagában bizó szellemének szükséges eredménye vala; mert éppen az vala az útja, hogy magát saját és a mások szemei előtt, mint valami felsőbb valóságot tüntesse fel, ha merészeli azt, a mit senki más nem merészelt volna, s végrehajtja azt, a mit senki más meg sem is próbált volna. Nyugtalanság és békételenség valának további kimaradhatlan következései azoknak a jellemvonásoknak, melyeket leirtunk. A bölcsesség nyugalma meg volt tagadva tőle. Az, a ki saját szemei előtt szinte mindenható volt, s a ki szerette hirteleni és nagyszerű vállalatok által feltűnést és bámulatot ébreszteni, természetes, hogy halogatást nem tudott türni vagyis az időnek lassu működését nem tudta bevárni. Egy olyan mű, a melynek lassanként

és többféle okok egyesült működése következtében kellett megérlelődni, nem lehetett illő olyan emberhez, a ki azt kívánta, hogy a legnagyobb vagy talán éppen egyedüli oknak láttassék; a ki a mit csak végrehajtott, mindenre a legfényesebb vonásokban kívánta felnyomni saját tényének bélyegét, és a ki azt hitte, hogy egy rögtöni erőfeszítés által a természetnek szünteleni és folytonosan előhaladó működésével versenyez. Ezért lőn, hogy terveit közül igen sok soha végre nem hajtódott, vagy még ki sem hirdetődött. Mindazonáltal emelték a hízékedés hullámain, a mely olyan dolgok végrehajtását tulajdonította néki, a mik még el sem kezdődtek, s mialatt az ő nyugtalan szelleme új vállalatokra rohant, elfeledte ígéreteit, s teremtménye megígért csudaműveinek semmi nyomait nem hagyta egyebütt, csak a hízékedés okmányáiban. Ilyen módon a Bonaparte sebes és leleményes elméje megromlott s nem juthatott el igazi és állandó nagyságra. Hatalmas és tiszteletet parancsoló épületet emelt fel ugyan, hanem hiányzott belőle az arány, az egység, az erő és a biztos alap. Egy erős szélroham elég vala rá, hogy özszerázza és romokba döntse, lángelméje nem tudta fentartani. Szerencse lett volna az ő dicsőségére nézve, ha annak romjai alá temetkezett volna.

A Bonaparte jellemének egyik legfeltünőbb tulajdonsága a határozottság vala; s ez is, a mint már láttuk, a maganagyzás és felfúvalkodás szelleme által hajthatatlan nyakassággá fajult el, a mely semmi jótanácsot föl nem vett, és a melyet semmiféle viszonyok meg nem hajthattak. Miután az első lépést megtette, feltart-hatatlanul tört előre. Az ő szándékát úgy kellett másoknak tekinteni, mint a természet törvényét, vagy a sors határozatát. Annak teljességbe kellett menni. Az ellentállás csak erőt adott neki, s az ellentállást annyiszor legyőzte, hogy meggyőződve látszott lenni a felől, hogy az ő győzhetetlen akaratja hasonlíthatatlan lelki erejével kapcsolatban mindent legyőzhet. Egy ilyen szellemmel szemben hiábavalók valának az emberi bölcseségnek és az isteni gondviselésnek intései, s a sors emberének élni kellett, hogy tanítson meg másokat, ha magát nem is, arra: minő gyenge és balgatag dolog az a mindennel dacolni akaró elszántság, a mely egy halandónak terveit a legfőbb valóság változhatatlan tanácsaival szembeállítja.

A Napoleont jellemző maganagyzás szellemének még egy más és pedig sokkal veszedelmesebb befolyását kell fölemlitenünk. Ez a maganagyzó szellem rendkívüli mértékben megrontotta az ő erkölcsi érzését. Nem oltotta ugyan egészen ki az erkölcsi kötelesség

eszméit ő benne, hanem valami különös elcsavarásnál fogva arra bírta, hogy azokat kizárólag másokra alkalmazza. Ugy látszik, soha sem jutott eszébe, hogy ő alája lenne vetve az erkölcsiség ama nagy köteleztetéseinek, a melyeket minden mások tisztelni kötelesek. Ő egészen kivételes lény volt. A mi az ő hatalmának és uralkodásának eleibe állott, mindazt joga volt eltávolítani. A szerződések csak ellenségeit kötelezték. Egy nemzetnek sem voltak jogai, csak az ő Francziaországának. Egyedárusságot igényelt magának a hűségtelenségre és erőszakoskodásra. Természeténél fogva nem volt kegyetlen; hanem, ha egy emberi élet elzárta útját, ennek feláldozása törvényes... volt, s ölés és orgyilkolás éppen oly kevésbé okoztak neki lelkiismeret-mardosásokat, mint a háboru. Az ő erkölcsi törvénykönyvének legvilágosabb előadása azokba a rendszabályokba van befoglalva, melyeket ő a hollandi királynak adott: „Soha se feledje ön, hogy abban az állásban, a melyre önt az én politikai rendszerem és az én országom érdekei szólították, önnek a legelső kötelessége az Irántam való, a második Francziaország iránt. Minden egyéb kötelességei, még azon nép iránt valók is, a melynek kormányására én önt felszólítottam, ezek után valók.“ Ő saját képzelődése szerint a kötelességek forrása és középpontja vala. Ő sokkal magasabban és inkább kiválva állott mások felett, hogysen a közönséges szennyfolttól, a melyet bűnnek neveznek, érintethessék. Abüntények megszűntek büntények lenni, ha ő maga követte el. Ennél fogva mindig úgy beszél a jog és kötelesség ellen elkövetett büntényeiről, mint közönyös cselekedetekről. Soha sem gondolt arra, hogy ezek az ő hírnevét netalán elhomályosíthatnák, s az ő igényeit a világ hódolatára csökkenthetnék. Habár Sz.-Ilona szigetén mindig magáról beszél, s bűnnel fertőzött pályáját elmékedéseinek gyakran tárgyává teszi, még sem látjuk, hogy a megbánásnak avagy csak egyetlenegy kifejezése lebbenne el ajkáról. Oly nyugodtan beszél életéről, mintha az csak a kötelességnek és jóllétnek lett volna szentelve, míg másfelől azon egy huzamban elég vakmerő irgalom nélkül a hűségtelenség vádjával terhelni szinte minden egyént és népet, a kikkel öszszeköttetésbe jött vala. Kétkedünk, ha vajjon a történelem képes-e felmutatni ilyen szembeszökő példáját annak az erkölcsi vakságnak és megkeményedésnek, a melynek a lélek a korlátlan önzés miatt ki van téve és zsákmányul van adva.

A maganagyzásnak ezen szelleme abban is kitünt, hogy szive az aljas hizelgés előtt egészen tárva volt. Igaz, hogy politika vitte

öt reá, hogy dicséretét olcsó rabszolgák szájába adja, a kik zsarnokságának kész szolgálói voltak. De a hízékedésnek még sem lett volna megengedve, hogy olyan tulságokra vetemedjék, a melyek most utálatosak, majd nevetségesek, majd pedig istentelenek valának, ha a parancsolónak kezében oly hízékedő nem lakott volna a ki az ő dicsőségét még nagyobb hangon énekelte, mint mindazok, a kik körülötte valának. Rendkívül érzékeny volt a közvélemény nyel szemben, s a dicsőség visszatarthatását úgy tekintette, mint sérelmet. Minden országok sajtója felügyelet alatt állott, s szabad államok valának általa felhiva, hogy ezt zabolázzák meg, ha valamit vele és az ő nevével szemben írni merészelt. Megvárta, hogy még az oly könyvekben is, a melyek általános tárgyak felől jelentek meg, ismerjék el az ő tekintélyét. Nagy tehetségek műveit foglalták le, ha szerzőik az új szentségnek tömjénnel áldozni vonakodtak. Valójában el volt tökélve arra, hogy nevének bélyegét korszakának irodalmára éppen úgy felüsse, mint törvényhozására, politikájára és haditudományára, és a lángelmét, a kinek lapjai minden szobrokat, emlékoszlopokat és országokat túlélnek, arra kényszerítse, hogy adófizetői között az is egy helyet foglaljon el.

Napoleon jelleme felőli elmélkedésünket azzal a megjegyzéssel zárjuk be, hogy az ő eredeti természetes hajlamai minden korlától megszabadulva s a kielégítéseknek akkora mértéke által, a mekkorában halandó igen ritkán részesül, tulságig elkényeztetve, a zsarnokságnak olyan sötét és korlátlan szellemévé nőttek fel, a milyen csak valaha emberi szívet elfoglalt. A hatalom és uralkodás szeretete elnyelte és fölemésztette őt. Semmi más szenvedély, sem családi ragaszkodás, sem magán barátság, sem a gyönyörüségek szeretete, sem a tudományok és művészetek iránti izlés, semmi emberi rokonszenv, semmi emberi gyengeség meg nem osztozhatott azzal a szenvedélylyel, mely az ő keblében az uralkodásért és hatalmának szemkápráztató nyilatkoztatásaiért dulongott. Ez előtt földre hullott az erkölcsi törvény, földre a tisztelet, szeretet és minden, a mi szent és drága az ember előtt.

Josephine, a mint mondják, kedves volt előtte, és mégis ezt a feláldozó szeretettel hódoló nőt, a ki rendületlenül hiven állott mellette sorsának kétes napjaiban, ellökte magától szerenséjének fénypontján, hogy adjon helyet egy idegennek, a ki hatalmának inkább szolgálatjára lehetett. Azt mondják, hogy szeretetteljes és gyöngéd volt fitestvérei és anyja iránt; hanem testvérei abban a

perczen kiestek kegyelméből, a hogy megszűntek az ő eszközei lenni, s anyjának, a mint beszélük, nem vala szabad császári fiának jelenlétében leülni. Mondják, hogy néha megilletődött és ellágyult a sebesültekkel és halottakkal borított csatatér látására; hanem ha nagyravágyásának Moloch bálványa holnap a leöldököltek új csoportját kívánta, soha sem tagadta meg tőle. Minden érzékenysége mellett milliókat adott át a kard élének éppen oly kevés lelkiismeret szorongatással, mintha ugyananyyi bogarat pusztított volna el, a melyek marsát háborgatták. Előtte meg kellett hajolni minden emberi akarathoz, minden kívánsághoz és hatalomhoz. Megsértette a legyőzötteket, a kik azt a terhes bünt követték el, hogy átvonulásának ellenszegültek; sőt egy nőnek kellemetessége és egy királynőnek méltósága sem vala elégséges védszer az ő szidalmái ellen. Szövetségesei vazallusai valának, s nem is csinált titkot ebből a vazallusságból. Sokkal büszkébb levén, hogysen az engesztelékenység megnyerő fogásait alkalmazza, a parancsolatot a rábeszélésnél előbb becsülvén, fenhéjazván és mindent magához ragadván, gyanuskodást, elkeseredést, félelmet és boszút árasztott szét egész Európában; s midőn a visszatorlás napja elkövetkezett, a nemzetek régi ellenszenvei és kölcsönös féltékenysége egyetlenegy égő vágygá, szándékká öszpontosultak, t. i. hogy a közös zsarnokot, az általános ellenséget lesujtsák.

Ilyen volt Bonaparte Napoleon. Azonban mondani fogják némelyek, hogy ő mégis nagy ember vala. Ezt nem is akarjuk elvitatni. Csak azt akarnók megértetni, hogy a nagyságnak különböző nemei vagyis rangfokozatai vannak, és hogy ezek közül a legfelsőbbhöz Bonaparte nem tartozott. A nagyságnak különböző osztályai vannak. Ezek között az első hely kétségen kívül az erkölcsi nagyságot vagyis lelki fenséget illeti; azt a magasztos erélyt, melynélfogva az erény szerelmétől elragadtatott lélek életre, halálra feloldozhatatlan szövetséget köt az igazsággal és a kötelességgel, az emberi természet érdekeit magáévá teszi, minden aljasságot megvet, minden veszélylyel daczol, lelkiismeretében egy szózatot hall, a mely hangosabban szól az erőszak minden fenyegetéseinél és mennyköveinél; a világ mindazon hatalmasságainak ellentáll, a kik őt a szabadság és a vallás ügyétől elvonni akarták; a legsötétebb órában is rendületlen bizodalommal van Isten iránt s minden időben „kész magát feláldozni“ hazájának, avagy az emberiségnek oltárán. Ennek az erkölcsi nagyságnak, mely a

nagyságnak minden más nemeit homályba borítja, még csak egy nyomát sem látjuk Napoleonnál. Bárha csaknem isteni hatalommal lőn felruházva, úgy látszik, meg sem villant az a gondolat lelkében, hogy magát egy új és magasztosabb korszak előidézésére s neme jellemének és állapotjának megjavítására szentelje és áldozza. Ugy látszik, hogy az önzéstelen szeretet és önfeláldozás lelke csak egy pillanatra sem elegendett harczba az ő nagyravágyásával és önszeretetével. Uralkodó szenvedélyei valósággal a legnagyobb ellentétben állottak a lelki nemességgel és nagysággal. Az erkölcsi nagyságban sokkal több a nemes egyszerűség, sokkal távolabb áll a dicsekedéstől és magafitogtatástól, sokkal függetlenebb a külső körülményektől, és sokkal nagyobb szívességgel van el a mások érdekei iránt, hogy avagy csak egy óráig is éljen azért, a miért Napoleon egész életében élt, t. i. hogy mindenki vele foglalkozzék, és hogy ő legyen az egész elvakított világ előtt a bámulat és csudálat tárgya.

Az erkölcsi nagyság után mindjárt következik az értelmi nagyság, avagy a lángelme a szónak legmagasztosabb értelmében. Értjük alatta a gondolkodásnak azt a fenséges erejét, melynél fogva az igaznak és szépnek szerelmétől áthatott és elfoglalt lélek a mindenséget felfogni törekszik, az egekig emelkedik, a földet áthatja, magamagát megismeri, a multat fürkészi, a jövőt előrelátja, a természetnek általános és mindeneket magába foglaló törvényeit kiismeri, az ismeretnek minden tárgyait számtalan vonatkozások és rokonságok útján egymással kapcsolatba hozza; a végesről és mulandóról a végtelenre és örökkévalóra emelkedik fel; saját lelki teljességéből és tökéletességéből kedvesebb és magasztosabb alakokat teremt, mint a milyeneket szemeivel lát, a bennünk és a kivületünk levő világ öszhangzását fölfedezi, s a mindenségnek minden részeiben jeleit, képeit és magyarázatait találja saját mélységes titkainak és felséges ihletéseinek, sugallatainak. Ez az a nagyság, mely a philosophusokat és azokat a magas szellemeket illeti, kik a költészetben és a szép művészetekben tűnnek ki. Ezután következik a cselekvés nagysága. Ez alatt azt a magasabb rendű erőt értjük, a mely képes merész és nagyszerű terveket fogni fel; képes az eszközöknek, erőknek és intézkedéseknek egy öszszetett gépét gondolni ki, és hozni működésbe valamely nagy cél elérésére; egyszóval azt az erőt, a mely nagyszerű külső eredményeket képes előidézni. Ebbe az osztályba tartozott a

Napoleon nagysága, s hogy ő ezzel birt, nem szükség bizonyítgatnunk, mert azt tagadni, gondolom, hogy senkinek sem leendő bátorsága. Egy ember, a ki a homályból a trónusra emelkedett fel; a ki a világ ábrázatját elváltoztatta, s erejének súlyát hatalmas és mivelt népekkel érezette; a ki nevének rémületét országokon és tengereken átvitte; a kinek akaratját úgy hirdették és úgy rettegtek, mint a sors végzését, a kinek tiszteletbeli ajándékaik koronák valának, és előtermeibe fejedelmek tolakodtak egész alattvalói hódolattal, a ki az Alpések hatalmas lánczatát keresztültörte s belőle országútat csinált, és a kinek hirneve a mivelt világ határain keresztül a kozákok pusztájáig, és az arabok sivatagjáig terjedett; egy olyan ember, a ki a történelemben nevének ilyen emlékét hagyta hátra, kiragadta kezeinkből azt a kérdést, ha vajjon nagynak nevezessék-e. Az egész világ kénytelen megadni neki, hogy ő felsőbb rendű tetterővel, olyan erélylyel birt, a mely nagyszerű eredményeket képes létrehozni.

Azonban mi a nagyságnak ebben a sorában sem vagyunk hajlandók úgy tekinteni őt, mint mindenekfelett kitünőt. A háboru vala cselekvésének főköre. A kard által nyerte főhatalmát Európában; de a háboru nem mezeje a legfőbb cselekvési tehetségnek, s úgy sejtjük, hogy Napoleon érezte is ezt az igazságot. Az a dicsőség, hogy korának legnagyobb hadvezére legyen, nem elégítette volna őt ki. Méltóságán alólinak tartotta volna, hogy Marlborough avagy Turenne mellett foglaljon helyet. Ő úgy akart utólérhetetlen dicsőségben tündökölni, mint egy olyan ország alapítója, mely a világot egy ideig magábfoglalással fenyegette, és a mely más tehetségeket igényelt a hadi tehetségeknél. Hanem ennek az akaratnak, ennek az igénynek jogos voltát kétségbe kell hogy vonjuk. Itt nem ismerhetjük el az ő felsőségét. Az egyetemes uralkodás gondolatja, bárminő nagyszerű legyen is, még sem vala új; Franciaországnak forradalmi kormányai már azelőtt felfogták volt ezt, s nem tekinthetjük a nagyságnak biztos jele gyanánt, ha ráemlékezünk, hogy a XVI-ik Lajos gyenge és hiu lelke elég nagy volt arra, hogy azt táplálgassa. A kérdés az: ha e szándék mellé volt-e képessége is Napoleonnak, hogy ezt merész és új, a miveltségnek s rendkívülvaló értelmi és ierkölcsi forrongásnak korszakához mért felfogások által végrehajtsa. Fedezte-e fel a hatalomnak új alapjait, formált-e leigázott nemzetiségek egyesítésére új kapcsolatokat? Fedezett-e fel avagy teremtett-e egy és más közös érdekeket, a melyek

által országa öszszetartható lehessen? Lehellett-e be a népek lelkebe olyan szellemet, mely a régi nemzetiségi érzelmeket kiszorítani képes legyen, avagy talált-e fel valami új szert, a mit az erőszaknak és megvesztegetésnek ama közönségesen szokásban levő hatásszerei helyett alkalmazzon, a melyeket minden más bitorló felhasznált volna? Mióta csak a történelem emlékezik, soha sem nyújtott a világ olyan anyagot és olyan eszközöket a népek újjáalakítására, új hatalom fölépítésére, új korszak kezdésére, mint Európa a francia forradalom idejében. Soha sem volt az emberi szellem olyan kész új lökések elfogadására. És megmutatta-e Napoleon, hogy a világ illetően állásának színvonalára van emelkedve? Fedezhettünk-e fel csak egyetlenegy új felfogást is amaz eszközök között, melyeket az egyetlen uralkodás elérésére kiválasztott? Fordult-e ő korának lelkesedéséhez, megragadta-e azt a hatalmas tényezőt, mely hathatósabb volt a fégyvernél és a politikánál, s felhasználta-e céljára? Mit tett egyebet, mint hogy követte a járt utat, s erőszakot és csalást alkalmazott, és pedig a legdurvább formáikban. Napoleon alávaló érzületet árult el, a midőn a haszonlesést az emberi cselekedeteknek egyetlenegy rugója gyanánt tekintette. Azt vélte, hogy kardjával egyik kezében s ajándékokkal a haszonlesés számára a másokban, korlátlan parancsnoka lehet az emberi sziveknek. Az erkölcsi, nemzeti és családi érzelmek hatalmát felfogni nem vala képes. Az emberi természetnek leggyöngédebb és a végén mégis leghatalmasabb elemeit nehezen tudta képzelni. S ennél fogva hogy állapíthatott volna magának állandó hatalmat az emberi nem felett. Hogy benne az eredetiség és mély belátás, a melyekre egy ország alapítónak van szüksége, hiányzottak, annak bebizonyítására nem sokat kell mondanunk, csak azt az egyszerű ténnyt, hogy ő legfőbb tanácsosaivá Talleyrandot és Fouchét szemelte ki, oly neveket, a melyek maguk magukért eléggé beszélnek. A mester szellemének nagyságát megmérhetjük azokról a szellemekről, melyeket a magáéhoz leginkább rokonoknak talált. A háboruban nagy volt Napoleon; mert itt merész, eredeti és teremtő volt. A harczmezőn kívül is bizonyára tehetséget tanusított, de nem felsőbb rendűt, mint más kitűnő férfiaké szokott lenni.

Két körülmény folyt be sokat arra, hogy azt a szigorú erkölcsi roszalást, a melynek Bonapartéra nehezülni kellett volna, lefegyverezze avagy gyengítse, a melyeket mi ennél fogva megemlítésre méltónak tartunk. Értjük egyfelől azt az állító-

lagos igazságtalanságot, melyet ő Sz. Ilona szigetén szenvedett, másfelől pedig azt a méltatlan eljárást, a hogy a szövetséges hatalmak a Napoleon elleni győzedelmöket felhasználták. A mi elsőben is azt az állítólagos igazságtalanságot illeti, a melynek ő Szent-Ilona szigetén kitéve volt, ez olyan rokonszenvet ébresztett fel az ő részére, a mely büntényeire fátyolt vetett. Nem akarjuk elvitatni, hogy Bonaparte ellen igazolhatatlan szigort követtek el, mivelhogy az szükségtelen volt. Ugy tartjuk, nem volt igen szép az angol kormánytól egy ingerlékeny fogolyt azzal kinozni, hogy megvonja tőle azt a czimet, melyet ez hosszasán viselt. Ugy vélekedünk, hogy nem csak a vallás és az emberiség, hanem az önmagunk iránti tisztelet is tiltja, hogy egy legyőzött ellenségnek, habár legkisebb, ok nélkül való fájdalmat és szenvedést is okozzunk. Azonban az igazat megvallva, nagy gyengeség volna tőlünk, ha azok az erkölcsi ítéletek és érzelmek, melyeket a Napoleon pályafutása lelkünkben elé kellett hogy idézzen, ama szenvedések iránti rokonszenvnek adnának helyet, a melyekkel ez a pályafutás bevégeződött. Ama kételkedéseket illetőleg, melyeket az ő Szent-Ilona szigetére lett száműzetésének jogos volta ellen sokan felhozának, csak annyit mondunk, hogy a mi lelkiismeretünk még nem finomodott és nem gyöngédült el olyan rendkívülileg, hogy ebben a részben a legkevésbé is érzékeny legyen. Semmin sem csodálkozunk Bonaparténál inkább, mint azon a szemtelenségen, melylyel ő a népjog védelmét magára nézve igényelte. Hogy egy ember, a ki ezt a jogot nyíltan kigunyolta, ennek védelmét kereshette; hogy a világ elnyomója ennek rokonszenvét igényelhette, és hogy ez az igényelés védőkre találhatott: ezek olyan dolgok, a melyeket ennek a rendkívüli időnek rendkívüli eseményei közé kell beszámítani, betudni. Valósággal az emberi nemzet szánakozásra méltó állapotban van. Lábbal lehet tapodni, ki lehet fosztani, túl lehet, mint akármely igavonó állatot, terhelni, a kapzsiságnak, szemtelenségnek és kardnak zsákmányává lehet tenni; aztán neki nem szabad, hogy elnyomóinak avagy csak egy hajok szálát is meggörbitse, nem szabad, hogy álmaikat háborgassa, hacsak nem talál a népjogban egy fejezetet avagy paragrafust, mely ezt a durva bánásmódot a kiváltságos . . . gonosztevőkkel szemben igazolja. A mi bennünket illet, örvendenénk rajta, ha minden zsarnokot, legyen az akár bitorló, akár örökös fejedelem, a világtengernek egy magános sziklájához lekötve látnánk. A ki világos és kétségtelen

bizonyságot ad a felől, hogy kész és komolyan el van tőkélve arra, hogy a világot vágószinné változtassa és minden akaratot, amely az övének ellene van, lesujtson, az olyan embert kalitkába kellene zárni, mint egy vadállatot; s az emberiségtől azt kívánni, hogy ellene az írott törvények s jogi utak és minták szerint járjon el, mint a hogy eljárna egy magános emberrel szemben a törvénytiszteltetés békés útján, csak olyan eszélyes dolog lenne, mint egy embertől, a ki a meggyilkoltatás fenyegető veszélyében forog, azt kívánni, hogy csendesen várjon, és gyilkosai ellen a törvénytiszteltetésnek lehető legkésedelmesebb formái szerint lépjen fel és járjon el. Vannak a természetnek nagy, mondhatni ünnepléses jogai, melyek a közönséges törvényeknél elsőbbek, és a melyek minden törvényeknek alapjai. Vannak az emberi dolgokban olyan szükségességek, a melyek maguk magukért szólnak. S nincs szükségök mintákra, melyekből jogos voltukat átlássuk. Vannak nemünk történelmében rettenetes időszakok, melyek nem a rendes állapothoz tartoznak, és a melyeket nem a rendes szabályok szerint kell elintézni és megítélni. Ilyen időszak vala az, midőn Napoléon a legünneplésesebb ígéreteket megszegve, Francziaországba berontott és egész Európát rázkodásba hozta. A kik ezt az esetet a történelemnek rendes eseményeivel összezavarják és Bonapartéban a békének és a népek függetlenségének csak közönséges ellenségét látják, azoknak ismerő és ítélő tehetsége a miénktől erősen különbözik.

Megvalljuk, hogy mi nemcsak hogy igazságtalanságot nem tudunk látni Napoléonnak sz. Ilona szigetére lett küldetésében, hanem még szánakozást sem sokat tudunk felidézni keblünkben azon alkalmatlanságok és nélkülözésekkel szemben, melyeknek ő ott kitéve vala. Rokonszenveink ebben a részben akaratosak és csökönősek. Midőn őket ama magános szigetre terelni és az angol kegyetlenségnek hirneves áldozatjára szegezni akarjuk, nem akarnak ott megállapodni, hanem átrepülnek a középtengeren Jaffába, s az atlánti oceánon keresztül abba a vársánczba, melyben az Enghieni herczeget meglőtték, elrepülnek a Toussaint börtönébe s azokra a csatamezőkre, melyeken az ő parancsszavára ezereken meg ezereken fetrengettek vérökben. Ha gondolatainkat a kinzott hős szenvedéseire akarjuk irányozni, más és rettenetesebb szenvedések emlékei rohannak meg, a melyeknek szerzője ő vala; s az ő panaszait, bármily hangosak és keservesek legyenek is, elnyomják azok a sohaj-

tások és átkok, a melyek mindenfelől, a hol ő csak járt, füleinkbe tódulnak. Nincsenek könyeink a megbukott nagyság számára, ha ez a nagyság büntényekre volt alapítva s erőszak és hitszegés által fölépítve. Azok számára tartjuk fel, a kiknek romlásán ez a nagyság felépült. Megtartjuk rokonszenvünket nemünk számára, az emberi természet számára annak szerényebb alakjaiban, a minők az elszegényedett földmives, a gyermekeitől megfosztott anya, a meggyalázott szűz; sőt elég romlottak vagyunk örvendeni azon, hogy van az oceanban egy olyan fogház, a melyben az ilyen nyomoruságok szerzőjét biztosan el lehet helyezni. Bonaparte története előttünk sokkal komolyabb, a gonosztettek, melyekért ellene az emberiség és a szabadság vádat emelnek, sokkal égetőbbek, mintsem megengedjük nekünk, hogy a szent-ilonai sirnál az érzékeny szerepét játszodjuk. Ezt arra a megfinomodott korszakra bizzuk, a melyben élünk; s ezt azzal a reménnyel tesszük, hogy jöni fog, — jövőben van egy kor, a mely nem lesz ilyen tulgyöngéd idegzetű, hanem magasztosabb és komolyabb érzéssel s mélyebb rokonszenvvel leend eltelve az egész emberi nemzet iránt. S ha netalán e szerény lapjaink akkor élni fognak, rendületlen hittel hiszszük, hogy az a leplezetlen és erős neheztelés, melylyel a mi elnyomott és bántalmazott természetünk ügyében védő szót folytatunk, nem a boszu érzetének vagy a sziv keménységének fog tulajdonítani.

Megjegyeztük, hogy a Bonaparte elleni erkölcsi boszsankodást nemcsak az általa szenvedett állítólagos igazságtalanságok gyengítették avagy éppen el is fordították róla, hanem igen másfelől az a méltatlan eljárás, a hogy az ő legyőzői győzedelmöket felhasználták. Azt hozzák fel nekünk, hogy bármilyen rossz vala is az ő zsarnoksága, a szent szövetség még annál is rosszabb; és hogy Napoleon kisebb ostor volt, mint a szárazföld mostani uralkodóinak a szabadság rendszeres elnyomására kötött szövetsége. Napoleon büntényeit az ilyen okoskodások által mintegy eltakarják s bukását sajnálkozás tárgyává teszik. Nem legkisebb hibája és bűne a szövetkezett uralkodóknak az, hogy alávaló politikájok által odajuttatták a dolgot, hogy az emberek haragját és erkölcsi viszatetszését a bitorlóról magukra fordították. Ezeknek az uralkodóknak védelmére semmit sem tudunk felhozni. Senkinél hátrább nem állunk a szentségtelenül ugynevezett szent szövetség elátkozásában. Előttünk éppen oly hamisak és vészthozók annak tanai, mint bármelyik azok közül, a miket a jakobinismus világra

hozott. A szövetkezett fejedelmek a kényurak egyéb igazságtalanságaival még az égreakiáltó háládatlanságát párosítják; a háládatlanságát azon nemes és vitéz népek ellen, a kiknek trónusait köszönhetik, a kiknek függetlenségi szelleme és hazaszeretete s az elnyomó elleni gyűlöletök minden rendes hadsergeknél többet tett arra, hogy Európának özszeomlott királyi székeit újra helyreállítsa és az omló-félben levőket megerősítse. Vajha soha se lenne ez a kényuralom évkönyveiben elfeledve; vajha a történelem a legtartósabb táblájára írná fel, hogy a continensnek legnagyobb uralkodói visszanyert avagy megerősödött hatalmukat legelsőbbben is arra használták fel, hogy özszeesküdjenek azon népek reményei és jogai ellen, a kik által megszabadítottak, és hogy Európa katonái hatalmát egyesítsék a szabad intézmények ellen, a sajtó ellen, a szabadság és hazaszeretet azon szelleme ellen, a mely a Napoleon elleni dicső hadjáratban fölébredt vala, a népnek azon joga ellen, hogy befolyást gyakoroljon a kormányzásra, a mi által az ő legdrágább érdekei védve legyenek. Soha se legyen feledve, hogy ez vala a köszönet, ez a jutalom az uralkodóktól azért a vérért, a mely oly pazarul omlott az ő oltalmazásukra. A szabadság és emberiség ünnepélyes és hathatós jajkiáltást emelnek fel ellenök azon ítélőszék előtt, a hol a királyok és uralkodók egykor mint egyenlők fognak megállani.

Mindazonáltal csodálatos vakság lenne tőlünk, ha át nem lát-nók, hogy Napoleon bukása a világra nézve áldás volt. Ki tekinthet például Franciaországra úgy, hogy ott a szabadságnak akkora fokát ne lássa, a mekkora ott soha sem fejlődött volna ki a bitorlónak rémtekintete és uralma alatt? *) Igaz ugyan, hogy a Napoleon életének, bármily varázserejünek látszott légyen is, egyszer minden-estre vége kellett hogy legyen; s azt mondják nekünk, hogy ekkor az ő országa özszeomlott volna, s ezekből a romokból valamely kimagyarázhatatlan műfolyam útján nagyobb mérvű és tartósabb szabadság áll vala elő, mint a milyent most remélhet az ember. De nekünk úgy tetszik, hogy az ilyen reménységek a Napoleon hatalma természetének és kikerülhetetlen következményeinek különös félre- ismerésén alapulnak. Ez a hatalom egészen katonai volt. Ez Európát betüszerezte egy harczmezővé változtatta által, s ennek legnagyobb tehetségeit egyetlenegy foglalkozásra, a harczra vonta özsze.

*) Nem kell feledni, hogy ez a Franciaország szabadságára való utalás az értekezés keltének idejére, tehát 1827-re szól. Fordító.

És így Európa a nyomornak és lelkivakságnak ahoz az idejéhez tért vissza, a midőn az egyetlen törvény a kard volt. Az évszázak előhaladásának, a mely főképpen abból állott, hogy a nyers erő helyébe az értelem, a közvélemény s más szelid és okszerű befolyások lépjenek, vissza kellett hátrálni. Bonaparte halálával országának igaz hogy fel kelle oszolnia, hanem katonai hatalmak osztották volna fel ezt is, mint a Nagy Sándorét. Csupán a kard alkotta volna meg azokat az államokat, a melyek belőle később eléállottak volna; s a pusztításnak és vérontásnak évei után Európa nem nyugalmat, hanem csak időhaladékat, csak fegyverszünetet nyert volna azon hadvezérek között, a kiknek az uralkodásra való egyetlen jogczimök a maguk jó kardja lesz vala, és a kik királyi székeik tekintélyét és befolyását csak katonai hatalom útján tarthatták volna fenn. Tartunk tőle nagyon, hogy ilyen rángatódzások közepett, melyek alatt a sajtó mindenütt bilincsbe lesz vala verve s a katonai szellem a tudományok és szépművészetek szelleme és dicsősége felett győzedelmeskedvén, azt fölemészti vala — az emberi értelem a maga mostani erejét és rugékonyságát. előhaladás és tökélyesülés utáni szomját elvesztette volna és a barbarismusba esett volna vissza. Ne kívánjanak hát a szabadság barátai saját fejökre szégyent vonni és saját ügyöket elárulni az által, hogy Napoleon, meg a törvényes uralkodók között összehasonlitásokat tevén, ezek az elsőnek dicséretére üssenek ki. A mi minket illet, legkisebb rokonszenvünk sincs a zsarnokság iránt, akár a bitorlás, akár a törvényesség nevében lépjen fel. Nem akarunk a szövetkezett hatalmak ügyvédei lenni. Itéletünk szerént, ők éppen abba a bünbe estek, a mely ellen ők — állítólag — szövetkeztek. Felfogásunk szerént az emberi nemzet jogai ellen való összeesküvés éppen olyan gyalázatos büntény, mint az uralkodók jogai ellen való fellázadás s egy cseppel sem kisebb árulás a nép szabadságának lesujtása, mint a királyi hatalom ellen való támadás. Mindazonáltal az igazság kényszerit megvallani, hogy a szövetséges uralkodókat nem lehet egy sorba helyezni Bonapartéval, a kinek a nemzetek függetlensége és a világ szabadsága elleni szándéka, a polgáriasodásnak, szabad gondolkozásnak és keresztény hitvallásnak ezen korszakában, a mi becslésünk szerént, a leggonoszabb vállalat, melyet a történelem valaha följegyzett.

Azon események sorai, melyek felett szemlét tartani feladattunkká tettük vala, az erkölcstanitónak és az államférfinak mély

meggondolásra és komoly tanuságra szolgáltatnak tárgyakat. Mi fájdalmas érzésekkel jutottunk végig e sorokon. Ezek egy nagy népet mutatnak fel nekünk, a mely a szabadságnak s egy nemesebb és szerencsésebb államszerkezetnek némely határozatlanul lebegő csillámaival felfogta vala, de a melyet vezetői elárultak és egy katonai zsarnok nehezebb lánczokkal terhelt meg, mint a milyeneket e nép ösztetört vala. Boszszusággal eltelve látjuk itt, hogy egy hozzánk hasonló ember egész nemzeteket vet korlátlan hatalma alá. Ez az emberi nemzet ellen elkövetett jogtalanság és gyalázat az, a mely minket különösen megilletett. Ha Isten akaratjából Európát egy vihar járta volna be, ha fővárosait özszerontotta, falvait elseperte, s milliókat temetett volna a romok alá, sirtunk és reszkettünk volna, hanem mindezekben csak szerencsétlenséget láttunk volna. De itt egyszersmind erkölcsi sülyedést látunk. Elöttünk valami mélyen megrázó és egyszersmind felháborító van abban a gondolatban, hogy egy embernek akaratja vagy is inkább önkénye az ő egész nemének törvénye legyen; abban a gondolatban, hogy az emberek sokasága, nagy államok népességei lelkiismeretöket, értelmöket, érzéseiket, jogaikat, érdekeiket egy embertársok komor parancsszavának alája vessék. Ha látjuk, hogy egy gyarló embernek egyetlen szava Franciaország trónusán ennek fiait százezerenként ragadja ki családi köreikből, a házi életnek szent kötelékeit tetszése szerint vagdalja el, teménytelen fiatal embert arra kárhoztat, hogy a gyilkolást hivatásukká és a rablást életmódjokká tegyék, s a nemzetektől kincseiket és vagyonukat kicsikarja, hogy ezt a vészhozó uralkodást mind tovább-tovább kiterjessze; kérdeni vagyunk hajlandók, ha vajjon nem álm-e ez? S midőn a szomorú valóságot elismerni vagyunk kénytelenek, pirulunk fajunk miatt, a mely ilyen alávaló sors előtt meg tudott hajolni. Elvégre csakugyan megalázva és hatalmától megfosztva látjuk a zsarnokot; hanem megfosztva olyanok által, a kik voltaképpen nem idegenek attól, hogy a zsarnok szerepét szűkebb körökben tovább játszodják és a népek szellemét ugyanazon vasjárom alá hajtsák.

Hogy eshetett meg az, hogy a zsarnokság így diadalmaskodott? hogy azok a remények, melyekkel mi a francia forradalmat üdvözlöttük, így szétfoslottak? Hogy egy bitorló a szabadság fájának utolsó gyökereit is kiszaggatta, s helyébe a zsarnokságot ültette? Ennek főokát nem meszsze kell keresni, s nem lehet a szabadság barátainak eléggé gyakran figyelmökbe ajánlani. Franciaország törek-

vései rosszul ütöttek ki, mert hiányzott benne a szabadságra való erkölcsi előkészület, mely nélkül amannak áldást biztosítani nem lehet. Nem volt megérve arra a jóra, melyet keresett. Romlottabb volt, hogy sem szabad lehessen. Franciaországnak mindenesetre nagy politikai tudatlansággal kellett küzdenie, hanem ha ez a tudatlanság mély erkölcsi romlottságokkal nem lesz vala kapcsolatban, mégis szabad intézvényekhez juthatott volna. Erkölcsi állapotja nem engedte meg neki, hogy szabad lehessen, s most különösnek tetszik előttünk, hogy valaha várhattuk Franciaországtól, hogy ő ezt a jót állandólag megnyerhesse. Hogy várhattuk, hogy olyan szabadság, melynek egyik legfőbb apostola a szivtelen, gúnyoló Voltaire vala, győzedelemre juthasson? A francia szabadság prédikálóinak legnagyobb része ellökte magától azokat a meggyőződéseket, melyek a lelket nemesítik. Az Istennek az emberrel való egybeköttetését elszakították. Kinyilatkoztatták, hogy nincs Isten, a kibe az ember a szabadságért való nagy küzdelemben bizodalját helyeztethetné. Az ember halhatatlanságát, ezt az igazságot, mely minden nagyságnak a csirája, ők kinevették. Az ő bölcsészetök szerint az ember a véletlen teremtménye volt, az anyagnak egy vegyülete, egynapi állat, féreg, mely csakhamar elrothad és örökre elenyészik. Minő balgatagság vala tehát azt várni, hogy ilyen emberek nemöknek szabadságát kivívják, hogy ilyen kezekben az emberiség reményei és legszentebb jogai biztonságban legyenek. A szabadság kezök érintésére be lön szennyezve, lehelletök által meg lön fertőztetve, s mégis abban a hiszemben voltunk, hogy felkarolásukra ép erőben és dicsőségben fog fölemelkedni. Olyan férfiakról, kik az erkölcsiséget nyilvánosan az önérdekre alapították, azt az elszántságot, azt a hősies erényt, azokat az áldozatokat vártuk, melyeket a szabadság az ő védelmezőitől minden időben megkíván.

Az európai utolsó szabadságháboru rossz kimenetelének főokát egy amerikai, ki saját forradalmának történelmétől kér e részben felvilágosítást, könnyen kitalálhatja.

Ennek az utolsónak szerencsés kimenetele volt azért, mert ez a magán- és köz'erény fővezérsége alatt lön megkezdve és folytatva. A mi szabadságunk nem egy szerencsés véletlen által jutott a mi birtokunkba, sem nem vala egy néhány vezérférfinak az ajándéka, hanem ennek a magva nagy bőségesen el van szórva az egész nép szellemében. A nemzetnek lelkiismeretében

és értelmében vert gyökeret. Mély meggyőzéseknek és nemes elveknek volt szüleménye, melyek nagy meszsze el voltak terjedve. Nekiünk nem volt Párisunk, nem volt fővárosunk, mely néhány vezető által mozgalomba hozva, befolyásait „egy hatalmas szivhez“ hasonlólag a tőle függésben levő és szolgálatjára álló provinciákon szétáraszsza. A mi hazánk egészen sziv volt. Az éltető elv elárasztotta a polgárok lelkeit, s minden falu meghozta a maga illetékét erősítésére annak az ünnepeles önelhatározásnak, hogy szabad akar lenni. Ezzel magyarázatát adtuk egy, a mi forradalmunk történelmében feltűnő jelenségnek; t. i., hogy a mi forradalmunkban nem valának vagy legalább nem állának elé olyszerü nagy emberek, a milyenekkel mi más országokban találkozunk; olyan emberek, a kik az ő különösen kitűnő személyes működésök és fényes tetteik által egy nép sorsára döntő hatást gyakoroljanak. Az amerikai népben sokkal több nagyság volt, hogysen némely vezetőknek ezt a többieket elhomályosító nagyságát megengedhesse. Az Egyesült államoknak ennél fogva nem is volt szabadítójuk, nem politikai megváltójuk.

Való igaz, hogy Washington sok jó szolgálatot tett nekünk; de Washington nem volt hős a szónak közönséges értelmében. Mi soha sem beszéltünk úgy felőle, mint a francziák Bonaparte felől; soha sem beszéltünk az ő éleslátásáról, vagy képletesen szólva: sasszemeiről, az ő ellenállhatatlan lángelméjéről, mintha csak ezek lettek volna a mi boldogságunk eszközlői. Soha sem tévesztettük el szem elől az önbecsülést. Érzettük, hogy mi, Isten segedelmével, saját bátorságunk, saját erőnk és bölcseségünk által fogunk szabadok lenni e nagy és nemes szellemü emberek lelkesítő és vezérlő befolyása alatt. Washington kiváltképpen magasztos erkölcsi tulajdonságai által szolgált nekünk. Őt illeti az a megkülönböztetett tisztelet, hogy vezetője volt egy forradalomnak, úgy, hogy bár a legkisebb kétséget vagy a legparányibb aggodalmat ébreszsze fel szándékainak mocsoktalan tisztaságára nézve. Övé volt a dicsőség, hogy legfényesebb nyilatkozata legyen annak a szellemnek, mely az ő hazájában uralkodott, s ilyen módon lön ő a tetterőnek forrása, az egyességnek kapcsa, a bizodalomnak központja egy felvilágosult népre nézve. Egy olyan forradalomban, mint a francziaországi vala, Washington semmi sem lett volna; mert a rokonszenv, mely közte és polgártársai között megvolt, és a mely hatalmának titka vala, nem lett volna meg itt. Egy olyan ösztönnél fogva, mely nem csal,

nevezzük mi Washington, hálás tisztelettel, hazája atyjának, de nem szabadítójának. Egy olyan nép, melynek szabadítóra van szüksége, mely nem bírja saját szívében a szabadságnak kezességét és zálogát, még nincs elkészülve arra, hogy szabad legyen.

Egy nagy kérdés merül itt fel magamagától, melyre azonban mi csak egy pillantást vethetünk. Ha erkölcsi előkészület szükséges a szabadságra, az a kérdés, ha vajjon Európa lehet-e szabad valaha? Hogy érhetnek meg a népek a szabadságra azon kényuralmak alatt, melyek most a szárazföldet lenyomva tartják? Lehet-e remélni, hogy az emberek a rabszolgaság iskolájában beszívják azt a szellemet, megtanulják azokat az erényeket, melyek, ismételve mondjuk, egyedül képesek az ő szabadságukat eszközölni? Európának korlátlan kormányainál a zsarnokság szolgálatába szegődtek még azok az eszközök is, melyek kiválóan volnának képesek arra, hogy a szabadság iránt nemeslelkű és megtisztult szerelmet keltsenek fel. A sajtó az udvar szolgai tanainak viszhangja. A nevelési intézeteket és seminariumokat arra használják fel, hogy az ifjuság szellemét a kényuralom tanaival, elvmondataival töltsék el. Még a keresztény vallás is a törvényszerűség prédikátorává lett, s templomai a föltétlen meghódolás elvetemült tana által vannak megfertőzve. Hogy támadhat elé tehát, és hogyan terjedhet el ilyen formán egy bölcseséggel és erkölcsiséggel ékeskedő szabadságnak a szelleme? A nehézséget egész nagyságában állítottuk szem elé; mert azzal semmit sem nyer az ember, hogy elleplezze azokat a rettenetes akadályokat, melyekkel a szabad elveknek és intézményeknek küzdeniök kell. Nincs most időnk az itt fölvetett nagy kérdésre megfelelni, megjegyezzük azonban, hogy mi nem esünk kétségbe, s röviden meg is akarjuk jelölni azt, a mi nekünk főeszköznek látszik arra nézve, hogy a szabadság ügye a mostani nehéz akadályok között is előmozdítódjék. A kényuralmi országokban azoknak, kiket Isten magasztos érzelmekkel és a szabadság utáni szomjúsággal tölt el, (és pedig az ilyenek egész Európán keresztül el vannak terjedve) hatniok kell személyes befolyásuknál, érzelmeik és tehetségeiknél fogva egyenként mindazokra, kikkel érintkezésbe jönnek. A szabadság ügye a szárazföldön jelenleg nem mozdíthatik elé az emberek tömeges működése útján; hanem minden országban vannak olyan férfiak, a kik lealáztatásukat és a rajtok elkövetett jogtalanságot érzik; kik a zsarnokságot, mint a nemzetek előha-

adásának főakadályát utálják, s a kik el vannak tökéelve és készek arra, hogy a szabadságért szenvedjenek. Oh, hadd terjeszszék ezek szellemöket minden csatornán, melyeket csak el nem zárt a kaján és féltékeny zsarnokság. Hadd adjanak szavakat nagylelkü érzelmeiknek a magán beszélgetés és még inkább a sajtó útján; mert vannak a lelkesítő igazságok felöltöztetésének és kifejezésének olyan módjai, melyeket remélhetőleg egy censor sem fog kihuzni merészelní. Hadd tanítsák meg kiváltképpen azt a nagy igazságot, mely csirája az erkölcsi szabadságnak, s egyszersmind valódi alapja magának az erkölcsnek és vallásnak; azt az igazságot, hogy a lelki ismeretre, Istennek e minden szívbe beirt szavára, inkább kell hallgatni, mint minden vezetőkre és urakra; hogy van bennünk egy uralkodó, a ki nagyobb tiszteletreméltó hatalommal és jogokkal van felruházva, mint bármelyik külső király, és hogy csak az méltó az emberi névre, ki ünnepeylesen és határozottan eltökéli magát arra, hogy ennek a belső vezetőnek életre, halálra engedelmeskedjék. Ez a szabadság szelleme; mert senki sem szabad teljesen és változhatatlanul, csak az, a ki minden külső jármot széttört, hogy egyedül az igazság ismerete által megvilágosított saját lelkiismeretének engedelmeskedjék. Ez az a leczke, az az igazság, melyet a köztársaságokban éppen úgy, mint a kényuralmak alatt tanítani kell. Még eddigelé csak hajnalszürkületje tünt fel ennek a világon, ezután kell hogy kibontakozzék a homályból a teljes alkalmazás által. Mindazok, kik ebben a mindeneknek életet adó és mindeneket felölelő nagy igazságban a valódi tapasztalás útján megkeresztelkedtek, terjesztői kell hogy legyenek ennek mindenfelé, s a ki csak egyetlen egy ilyen téritést teszen is valamely zsarnok trónusának a közelében, az széttört egy szemet ennek a zsarnoknak lánczából. Ennek a magasztos erkölcsi érzelemnek elterjedésében helyezzük mi — kiváltképpen — a szabadság felőli reményünket; és mi remélünk, mert tudjuk, hogy vannak férfiak, kik ittak az igazságnak e kútfejéből, s ennélfogva készek, ha Isten szólítja, vértanui lenni. Mi nem esünk kétségbe, mert van valami ragadó vagy jobban mondva, valami isteni hatalom, a magasztos erkölcsi elvekben. Ezen nyugszik a mi legfőbb bizodalmunk. Mind kevesebbet, kevesebbet várunk az erőszaktól és vérontástól, mint olyan eszközöktől, melyek az emberiségnek a rabszolgaságból leendő váltságát idézzék elő. A történelem nem kevés uralkodót mutat fel nekünk, kik háboru avagy orgyilkolás által nyerték avagy erősítették meg

trónusaikat. Hanem a szabadság, mely nem egyéb, mint csak más neve az igazságosságnak, becsületességnek és jóakaretnak, a gyilok használatától megvetéssel fordul el, s csak reszketve nyul a puszta fegyverhez.

Az igazi özszeesküvés, mely előtt a zsarnokságnak el kellend buknia, az erényes és emelkedett szellemek egyessége, kik arra a hivatásra szentelik magukat, hogy az emberekben az emberi természet jogainak, tehetségeinek, rendeltetésének és nagyságának öntudatát ébreszszék fel; kik az erőszakkal az értelem és lelkiismeret hősiességét és az önfeláldozás szellemét állítják szembe. Hiszszük, hogy már e pillanatban elég erényes és bölcs emberrel bír Európa arra nézve, hogy zsarnok trónusokat megrázkodtasson, ha t. i. biznak ezek az emberek, a mint bizniok is kell, Istenben és saját hatalmukban, s ha minden csatornán bejuttatják érzelmeiket és meggyőződéseiket a közszellembé.

Jelen művünket azzal végezzük be, hogy az emberi szabadság és tökéletesedés ügyét a mindenható Isten oltalmába ajánljuk. Imádjuk az ő gondviselésének bölcsességét és jóságát, mely ugy akarta, hogy a szabadság csak nagylelkűség, bátorság és áldozat árán legyen megszerezhető. Áldjuk őt azokért a dicső küzdelmekért és erőfeszítésekért, melyeket ez az ügy már is előidézett; azokért a rendületlen védelmezőkért, a kik elejétől fogva körülötte csoportosultak, és a kiknek hire az elmúlt idők legbecsesebb hagyománya; azokért a fáradalmakért és szenvedésekért, a melyeknek általa diadalmaskodott; azért az ébresztő és felrázó hangért, a mely hozzánk azokból a börtönökből és vérpadokról hatol, a hol a szabadság vértanui szenvedtek és elvérzettek. Hálát adunk neki, hogy még a zsarnokság is több jót mint roszt eszközölt az által, hogy olyan ellenállást idézett elé, a mely előttünk az emberi lélekben rejlő erénynek hatalmát nyilvánvalóvá tette. — Kérjük a mindenható és legfőbb jószágú atyát, a kitől származik minden a mi tiszta és nemes, hogy elevenítő lelke által gyujtson kiolthatatlan szeretetet az erény és szabadság iránt azokban a kegyelt emberekben, a kiket ő kiváló adományokkal és lelki tehetségekkel ruházott fel és választott ki azon magasztos hivatás betöltésére, hogy embertársaikban a velök született jogoknak és emberi természetök rendeltetésének öntudatát fölébreszszék. Megunva az erőszakoskodást és vérontást, kérjük őt, döntse le az elnyomók uralmát az igazságnak és erénynek szelid és mégis tiszteletet parancsoló hatalma által, a rom-

latlan kereszténység tanai, egy megtisztult közvélemény főbatalma, nemes lelkü érzemények és gondolkozásmódok felülkerekedése által; s befolyásai által annak a jóakaró, értelmes és tisztító szellemnek a mely képes legyen az elnyomottak lelkét fölemelni és neki bátorítani és a melynek az uralkodók képtelenek leendenek ellen-cállni. Ezért a békés forradalomért imádkozunk mi lelkünk mélységéből.